

„A NYELVI VÁLTOZÁS ÉS VÁLTOZATOK”

EGY KUTATÁSI PROGRAM TEREPMUNKA-MÓDSZEREI*

0.1. A jelenlegi terepmunka-technikák elődei. Az itt leírt terepmunka-módszerek az 1960-as évek óta folyó szociolingvisztikai kutatásokon alapulnak. A Martha's Vineyard-on (Labov, 1963) alkalmazott terepmunka-módszerek régebbi, a dialektológiában használt módszerek módosított változatai voltak, és a New York City-tanulmány (Labov, 1966) is – a dialektológiai hagyományt folytatva – bizonyos fokig a lexikai egységekre összpontosított. A New York City-tanulmány kifejlesztett olyan módszereket, amelyekkel a személyes interjúk során csökkenthető a formalitás, és a stílusváltozatok széles skálájáról nyerhetők adatok. A tanulmány magában foglalt néhány terepkísérletet is, mint például a minimális pár-tesztek, szubjektív reakció-tesztek, családi háttér-tesztek, önértékelő tesztek és a nyelvi bizonytalanságot vizsgáló tesztek, valamint alkalmazta a gyors, személytelen felmérések módszerét is. Ezeket a módszereket többé-kevésbé átvette számos egyéni interjúkon alapuló szociolingvisztikai – a detroiti (Shuy, Wolfram és Riley, 1968), a Panama City- (Cedergren, 1973), a norwichi (Trudgill, 1972), a Salt Lake City- (Cook, 1969), a phaltani (Berntsen, 1973), a philadelphiai (Cofer, 1972), az argentinai Bahia Blanca- (Weinberg, 1974), a glasgowi (Macaulay és Trevelyan, 1973) – felmérés, valamint számos kisebb tanulmány. E módszerek leírása megtalálható a következő művekben: Labov, 1966 (1–6. fejezet); Shuy, Wolfram és Riley, 1968; Wolfram és Fasold, 1974.

A terepmunka-módszerek egy másik tradíciója Gumperz hemnesi (1964) munkájából ered, amelyben az alkalmazott résztvevő megfigyelői technikákkal csoportinterakció-mintákat vett fel. Ilyen csoportos felvételeket építettek be South Harlem-vizsgálatába (Labov, Cohen, Robins és Lewis, 1968), és egyúttal továbbfejlesztették a személyközi interjú technikáját és a terepkísérleteket is.

Az LCV (Linguistic Change and Variation) keretében folyó, nyelvközösséget tanulmányozó program különböző részeiben, különösen A. Payne a King of Prussia-ban, A. Bower az ír és olasz közösségekben és S. Poplack a Puerto Ricó-i közösségben végzett munkájuk során olyan módszereket fejlesztettek ki, amelyek a résztvevő megfigyelést és az egyéni interjúkat összekapcsolják. A modulok, melyek alapján az interjúkban a beszélgetés folyik, a kezdeti módszerek intenzív továbbfejlesztésé-

* W. Labov: Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation. *Readings in Sociolinguistics*. (Szerk.: J. Baugh és J. Sherzer). *Language in Use*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey, 1984, 23–53. l.

nek az eredményei. E munkát 1972 és 1976 között „A nyelvi közösségek tanulmányozása” (Nyelvészet, 560) című egyetemi kurzus résztvevői végezték. Baugh jelenleg Pacoimában (Kalifornia) végzett munkája a résztvevő megfigyeléssel folytatott szisztematikus felvételkészítések módszerét fejleszti tovább, míg Lennig jelenleg készülő Párizs-tanulmánya azt a módszert vitte előbbre, ahol az egyéni interjúk során vesznek mintát a közösség egészből.

1. Célok és kutatási elvek

Az LCV-ben használt módszerek két, egymásnak ellentmondónak tűnő célt szolgálnak. Egyrészt nagy mennyiségű felvett szövegre van szükségünk, amely elég jó minőségű ahhoz, hogy gépi elemzésnek vessük alá a magánhangzókat, vagy, hogy precízen megítélhessük a sokszor gyorsan kiejtett, minimális hangjellemzőkre redukált nyelvtani elemek realizációját. Másrészt nagy súlyt helyezünk arra, hogy az „alapnyelvet” [vernacular] rögzítsük, amely a legkevésbé módosul vagy alkalmazkodik a külső megfigyelő jelenléte miatt. E két igény közti ellentmondás hatja át egyre fejlődő terepmunka-módszereink dinamikáját az utóbbi 15 évben. Az itt következő, Labovtól származó (1972:208–9.) „módszertani axiómák” jelenleg is érvényben levő elvek, és a fentebb idézett források empirikus eredményein alapulnak.

(1.) *Nem léteznek csak egy stílusváltozatot használó beszélők.* A „stílusváltás” fogalmába beleértünk minden, a nyelvi formákban bekövetkező következetes minőségi vagy mennyiségi változást, amely összefüggésbe hozható a beszélgetés témájának, résztvevőinek, kommunikációs csatornájának vagy szélesebb társadalmi kontextusának a megváltozásával. Egyes beszélők sokkal gazdagabb stílustartományban váltanak stílust, mint mások, és egyes közösségek nem mutatnak jelentősebb eltérést olyan ismertetőjegyek tekintetében, amelyek máshol fontos mutatói a stílusváltásnak. A legfrissebb nyelvi változások viszonylag függetlenek a stilisztikai kontextustól, de a legtöbb, már előrehaladott változás, a stílusváltások széles skáláját mutatja.

(2.) *A stílusváltozatok elrendezhetők egyetlen dimenzió, a beszédre irányított figyelem mennyiségének dimenziója mentén.* Ezt a feltételezést alátámasztják a stílusváltást előidéző tényezők megfigyelése a különböző interjúhelyzetekben és természetes körülmények között, valamint a kísérleti eredmények. (Mahl, 1972; Labov, 1972:98) Úgy tűnik, hogy a beszédre irányított figyelem egy ön-figyelési folyamaton keresztül érvényesül, amelyet különböző tényezőkkel meg lehet bénítani. Ez a megállapítás nem egyenértékű a stílus természetű elemzésével – mert az valószínűleg nagyon sok tényező figyelembevételét követelheti meg –, csupán azt állapítja meg, hogy a stílusváltozatok rendezhetők ebből a szempontból.

(3.) *Az „alapnyelvet” [vernacular], amelynél a beszédre a legkevésbé figyelmet fordítják, a legszisztematikusabb adatokat szolgáltatja a nyelvészeti elemzés számára.* Az „alapnyelvet” úgy definiáljuk, mint azt a beszédmódot, amelyet a serdülőkor előtti években sajátítanak el. Empirikus megfigyelés, hogy az „alapnyelvet” rendkívül szabályos természetű. Az „alapnyelvből” inherens változások vannak, de azok a szabályok, amelyek e változásokat irányítják, szabályosabbnak tűnnek, mint a választékosabb, a beszélők által később elsajátított „felsőbb” stílusokban működő szabályok. Minden beszélőnek van „alapnyelve” legalább egy bizonyos nyelvben. Ez az „alapnyelvet” lehet a legnagyobb presztízsű nyelvjárás (például Angliában a Received Pronunciation) vagy egy nem standard változat. Bizonyos esetekben a válasz-

tékosabb beszédstílusokból is nyerhetünk adatokat, de ezt csak akkor állíthatjuk bizonyossággal, ha a nyert adatokat az alapnyelvel összevetettük.

(4.) *Bármely, a beszélőre irányuló rendszeres megfigyelés formális kontextust hoz létre, amelyben a beszélő a minimálisnál nagyobb figyelmet fordít a beszédre.* Éppen ezért az első személyes interjú során nem várjuk azt, hogy megtaláljuk az „alapnyelvet”, bármily közvetlennek vagy barátságosnak is tűnjék a beszélő. Fel kell tételeznünk, hogy amikor nincs jelen külső megfigyelő, különböző változások történnek egy sor nyelvi változó tekintetében.

(5.) *A kvantitatív elemzéshez szükséges mennyiségű és minőségű felvétel készítésére az egyetlen út a személyes interjú.* Más szóval, a mennyiségi elemzéshez szükséges adatokat a rendszeres megfigyelés legnyilvánvalóbb formájával szerezzük.

Az LCV így a „megfigyelő paradoxonával” találja szemben magát: Célunk, hogy megfigyeljük, hogyan beszélnek az emberek, amikor nem figyelik őket. A problémát más területeken is jól ismerik a „kísérleti effektus” néven. A kísérleti effektus redukálásával már sokan foglalkoztak. Mi erre a problémára paradoxonként utalunk, hiszen elméletileg sohasem oldható meg teljesen: a jelen tanulmány hátralevő része azokat az eszközöket tárgyalja, amelyek segítségével megközelítő megoldást adhatunk.

A terepmunka fentebb vázolt két modelljének eredeti forrásai egyaránt szélsőségesek abban, hogy nem adnak megoldást a megfigyelő paradoxonára. A survey-módszer nagyon fejlett technika, amellyel adott számú népességből reprezentatív vélemény- és attitűdmintákat nyerhetünk, de az ilyen felméréseknel használt interaktív technika csak mérsékelt szintű kapcsolattartásra képes, és arra, hogy kiszűrjön minden olyan információt, amely az adott sémában nem kódolható. Ennél a módszernél a legnagyobb a kísérleti effektus, és nem könnyű eldönteni, hogy mennyiben felel meg az észlelt magatartás a mindennapi életben érvényesülő viselkedésnek. Az ellenkező megközelítés viszont (az antropológusoké és az etnográfusoké) ellenkező okokból szintén nem válik be. A résztvevő megfigyelő birtokába juthat olyan adatoknak, melyeket a lehető legkevésbé befolyásol a megfigyelő effektus, de az esemény után több órával nagyon kevés nyelvi adatot lehet lejegyezni a naplóba. Sok résztvevő megfigyelő érzi úgy, hogy ami a felvételkészítést illeti, lehetőségei meglehetősen korlátozottak; ha készítenek is felvételeket, amelyek egyébként a legkisebb megfigyelő effektust mutatják, az adatok mind minőségben, mind mennyiségben korlátozottak.

Fő törekvésünk az, hogy mindkét módszert lehetőség szerint úgy alakítsuk, hogy ezeket a korlátozottságokat lecsökkentsük, s azután a két megközelítési módot a leírni kívánt nyelvi rendszerre összpontosítva kombináljuk. A résztvevő megfigyelés és a személyes interjú is tartalmaz hibaforrásokat, de ezek kiegészítik egymást; ha ötvözzük a két módszert, felbecsülhetjük a lehetséges hiba nagyságát és természetét, amikor végül is megállapítjuk az „alapnyelv” szabályait.

2. Lakóhelyi tanulmányok

2.1. Célok és alapvető vizsgálati tervek. Az első szociolingvisztikai felmérések a survey-módszer szokásos menetét követték, azaz előbb számba vették a lakosságot, majd véletlenszerűen kiválasztottak egyéneket vagy családokat, s végül a kiválasztottakat egy standard eszköz segítségével meginterjúvolták. Amikor a kiválasztott alapegységek a családok, akkor esetleg a családon belül is véletlenszerűen kiválasztanak valakit. A rétegződést követő véletlenszerű minták ezt a módszert úgy módosítják, hogy

csak azokat az egyéneket választják ki, akiknek a neme, kora, osztályhelyzete és etnikuma megfelel az előre meghatározott kategóriának úgy, hogy minden típus képviseltesse magát. Minden ilyesfajta megközelítésnél a közösségről alkotott képünk ezeknek az egyéneknek az interjúhelyzetben produkált beszédéből és a mások iránti viszonyukra, hozzáállásukra vonatkozó kérdésekre adott válaszaikból épül fel. Ezeket az adatokat esetlegesen kiegészíthetik az interjú közben megfigyelt interakciók. Az ilyen felmérések alapján nagyon pontos és reprezentatív képet kaptunk a nyelv társadalmi rétegződéséről, és részleges képet kaptunk a közösséget jellemző stílusváltási skáláról. Nem adnak viszont ezek a felmérések képet azokról a helyi interakciókról, amelyek alapján a rétegződés létrejön – erről a legközvetlenebb módokon kell képet alkotnunk –, és nem adnak az „alapnyelvről” olyan közeli képet, mint a csoportinterakció tanulmányozása.

A South Harlem-i serdülő csoportok tanulmányozása során (1966-tól 1968-ig) csoportülések és kiterjesztett egyéni interjúk segítségével tártuk fel a legrészletesebben az „alapnyelvet”. Az ilyen csoportokról megszerkesztett szociometrikus diagramok a nyelvi formák megoszlásának a magyarázatához rendkívül használhatónak bizonyultak. (Labov, 1972, 7. fejezet) Ezt a megközelítésmódot azonban nem terjesztették ki a felnőtt közösségre.

Hat lakóhelyi tanulmány, mely az LCV keretében 1972 és 1976 között folyt, arra irányul, hogy a lakóközösség társadalmi szerkezetének fő vonalairól nagy mennyiségű nyelvi és társadalmi adatot szerezzünk. E tanulmányok hosszú távú résztvevő megfigyelésből állnak, ami a társadalmi hálózatok központi alakjainak nyelvi kompetenciáját korlátlanul hozzáférhetővé teszi, valamint csoportinterakció-felvételekből, amelyeknél az „alapnyelv” a megfigyelő effektus lehető legkisebb interferenciális hatását mutatja.

Ezzel párhuzamosan a lakóhelyi tanulmányok szisztematikus szociolingvisztikai interjúkat is használnak azért, hogy összehasonlítható adatokkal rendelkezzenek a társadalmi hálózat minden tagjáról.

2.2. A lakóközösség kiválasztása. A tanulmányozandó lakóközösségeket legszélesebb értelemben vett „becslési mintával” ([judgment sample]; ellentétben a szociológiában használatos randomizált mintavétellel [probability sample] – A Ford.) választottuk ki: a kiválasztás elsősorban a városra jellemző főbb lakónegyedek, társadalmi osztályok és etnikai csoportok alapján történik. Nem terjed ki viszont a vizsgálat elég lakóközösségre ahhoz, hogy a városról reprezentatív mintát alkosson, és kiegészítő adatok nélkül nem állíthatjuk, hogy ezek a lakóhelyi tanulmányok reprezentatív képet adnának a philadelphiai beszélőközösségről. E tanulmányok elsődleges szerepe sokkal inkább a más elemzés, mint az átfogó jelleg.

A népszámlálási körzetről meglévő információk és az etnikai megoszlást tanulmányozó megelőző munkák alapján állapítjuk meg, mely blokkok (blokk = itt négy egymásra merőleges utca közötti lakóterület – A Ford.) foglalnak el központi helyet a főbb etnikai vagy osztálycsoportokban. Saját véletlenszerű, névtelen felméréseinket is felhasználjuk erre a célra. Minden kutatott területen kiválasztunk egyetlen blokkot mint kiinduló kutatási terepet. A blokk kiválasztásában az alábbi tényezők játszanak szerepet:

a) Lakossága stabil, a lakások nagy többsége lakott, és sok ott lakó felnőtt gyermekora óta a környéken él.

b) Viszonylag elmosódó határok a nyilvános és a magánszféra között, következtetésképp magas fokú interakció az ott lakók között.

c) Néhány bevásárló- és a szabad idő eltöltésére alkalmas hely a közvetlen környezetben, következtetésképp magas fokú helyi interakció.

2.3. Első lépések a lakóhelyi környezetben. Két alapvető stratégiát használunk, amikor a lakóközösség társadalmi szerkezetével először lépünk érintkezésbe. Az egyik: a kapcsolatfelvétel egyénekkal és kis csoportokkal, akik a blokkon belül társas interakcióra hajlandók. A közös és a magánterületek használatának a tanulmányozása, valamint a kérdéses blokk sajátos áttekintése és felmérése általános képet ad arról, hogy mikor és hol hajlandók az emberek ilyen együttműködésre. A másik fajta megközelítési mód olyan személyeken keresztül történik, akik a társadalmi intézményekben központi helyet töltenek be, s így a lakóközösségről áttekintő ismeretekkel rendelkeznek: helyi boltok, zöldséges, fodrász, posta, jótékonyági egyesületek, templomok és iskolák. A középosztálybeli lakóközösségeknél, ahol a házak egymástól távol állnak, a második stratégia hatásosabbnak bizonyult, különösen, ha magasabb státusú intézmények (templom, iskola) segítségét vettük igénybe. A munkásnegyedekben az első kapcsolatok leggyakrabban informális csatornákon keresztül létesültek.

Általában az LCV-ben a terepen dolgozók azonos módon mutatkoznak be, bár részleteiben a bemutatkozás változhat, a terepmunkát végző személyisége, kora és neme szerint. Szabatosan elmondjuk, mik a széles értelemben vett céljaink, és mi érdekel minket, beleértve a lakóközösségek nyelvi jegyeinek a tanulmányozását is anélkül, hogy utalnánk arra: a nyelvre különös figyelmet fordítottunk. Legfőbb célunk, hogy megismerjük a lakóközösséget: hogyan boldogulnak itt az emberek, hogyan változtak, vagy nem változtak itt a dolgok; összehozza-e az ittlakás az embereket, vagy eltávolítja őket egymástól, és hogy miben különbözik ez a környék a többitől. Amikor az indítékainkról vagy az eredményeinkről beszélünk, kiemeljük a mi munkánkat és a lakónegyedekben élő embereket egyaránt érintő problémákat: az amerikai városokban végbemenő változásokat, a városi élet befolyását az emberekre és életmódjukra. Amint többet érintkezünk az emberekkel, kiderül, hogy a nyelv és a helyi dialektus különösen érdekel minket, és hogy ezért akarunk folyton felvételeket készíteni, de a nyelv iránti érdeklődésünk beilleszkedik egy tágabb problémakörbe: kíváncsiak vagyunk a mindennapi életről szóló elbeszélésekre, a konfrontációkra és az alkalmazkodásra, az etnikai csoportok közötti viszonyra, a nevelési, oktatási problémákra. Mivel az LCV tagjainak a tanulmányai, publikációi tükrözik ezt a szélesebb körű érdeklődést, könnyen megmagyarázhatjuk, miért kapcsolódunk be hosszú távon a lakóközösség életébe a speciálisan a nyelvre irányuló formális kutatások és terepkísérletek mellett.

2.4. A szociolingvisztikai interjú. A beszélőközösség egyik tagjával készített első rögzített beszélgetés általában egy jól kidolgozott stratégia szerint halad, amit „szociolingvisztikai interjúnak” nevezhetünk. A jelenlegi módszerek elgondolásai és céljai a szociolingvisztikai felmérések interjúiból származnak. (Labov, 1966. 5. fejezet, A függelék; Shuy, Wolfram és Riley 1968; Labov, Cohen és Robins, 1965) Meg kell azért jegyeznünk, hogy az utóbbi tíz év módszertani fejlődése messze túlhaladta a kiindulási pontot, és sok, a hagyományos dialektológia örökségét mutató elemet elhagyott. A jelenlegi módszereink nagymértékben támaszkodnak interjúkn kívüli beszélgetések tanulmányozására.

A szociolingvisztikai interjút számos cél vezérli. E célok között vannak egymást kiegészítők, de vannak ellentmondók is:

(1.) Minden beszélőtől jó minőségű, 1–2 órás időtartamú beszédet akarunk felvenni.

(2.) Tudni akarjuk mindazokat a demográfiai adatokat, melyekre a szociolingvisztikai minták elemzésekor szükségünk van (kor, lakóhely, iskolázottság, foglalko-

zás, nyelvi előélet; a család lakóhelye és kapcsolatai, jövedelem, a ház értéke vagy a lakbér nagysága, egyesületi és csoporttagság).

(3.) Összehasonlítható válaszokat akarunk kapni olyan kérdésekre, amelyek a különböző szubkultúrákon belül eltérő attitűdökre és tapasztalatokra vonatkoznak (a halálveszedelem élménye, a végzet, előérzet, a verekedés és a fair verekedés szabályai, más faji és etnikai csoportokkal szembeni attitűdök, művelődési igények).

(4.) Narratív beszámolókat akarunk nyerni a személyes élményekről, mivel ilyenkor mutatkoznak meg a leginkább a közösségi normák és a személyes interakciókban használt stílusváltozatok, és általában a stílus az „alapnyelv” irányába tolódik el.

(5.) Elő akarjuk segíteni, hogy a jelenlévő emberek között csoportinterakció jöjjön létre, hogy így olyan beszélgetést tudjunk felvenni, ami nem az interjú készítőjéhez szól.

(6.) El akarunk különíteni a témakörök skálájában néhányat, amelyek iránt a beszélő nagyobb érdeklődést mutat, és azt akarjuk, hogy a beszélő vezessen minket a beszélgetés témájának a kiválasztásakor.

(7.) Fel akarjuk vázolni a lakónegyed tagjai közötti kommunikációs sémákat, és meg akarjuk állapítani a beszélő helyét a kommunikációs hálóban.

(8.) Le akarjuk jegyezni a nyelv, a nyelvi jegyek és a nyelvi sztereotípiák iránti nyílt attitűdöket.

(9.) Formális módszerekkel (szövegek és szavak felolvasása) specifikus információkhoz akarunk jutni a nyelvi struktúrákról.

(10.) El akarunk végezni néhány olyan terepkísérletet, amely a nyelvi formák érzékelésekor kapott szubjektív reakciókra vonatkozik (minimális pár-teszt, kommutációs tesztek, önértékelő tesztek, szubjektív reakció-tesztek, családi háttér-tesztek).

Ilyen sokféle célnak kell megfelelnie a szociolingvisztikai interjú módszertanának. A 2–3. és a 7–10. pontokban felsorolt célokat egy megfelelően formális keretben lehet legjobban elérni, ahol az interjú készítői forgatókönyv szerint dolgoznak, és így összehasonlítható eredményeket kapnak. Bár a nyelvi stílus ilyenkor az elővigyázatosabb beszéd felé tolódhat el, ez a szükséges ára annak, hogy összehasonlítható adatokat kapjunk. Másrészt viszont az interjú készítőjének elsődleges törekvése, hogy a stílus az „alapnyelv” irányába tolódjon. A 4–6. célok ezt a váltást kívánják elősegíteni. Ha a személyes elbeszélés, érdeklődés és az érintőleges témaváltás túl dominánssá válik, jöllehet olyan hosszú beszéd folyamatokat sikerül rögzíteni, amelyek közel vannak az „alapnyelvi” stílushoz és mély átélésről tanúskodnak, de nehezen alkalmazhatók az egész nyelvközösségre jellemző nyelvi struktúra-használat mérésére.

Meg kell jegyeznünk, hogy a jó minőségű felvétel (1. cél) érdekében végzendő teendők növelhetik a megfigyelő effektust. Az ingre vagy nyakkendőre tűzhető dinamikus mikrofon, mint például a Sennheiser MD–214 típus, nem olyan feltűnő, mint az asztali mikrofon, és optimális jel–zaj arányt biztosít. Gondos próbafelvételt kell azonban készítenünk, és figyelniünk kell a szintjelzőt. Ez alapvetően szükséges a torzítás elkerülésére, a megfelelő eredmény elérésére. Minden, az előkészületek lecsökkentésére irányuló próbálkozás rontja a felvétel használhatóságát. A felvételi technika további részleteit a 2.5. részben tárgyaljuk.

A szociolingvisztikai interjútechnika fejlesztése arra irányul, hogy az 1–10. pontban felsorolt célok elérését jobban elősegítse. Ez a fejlődés két technikai újítást hozott: a) a modul és b) a beszélgetési hálót.

2.4.1. *A modul.* A beszélgetési modul egy adott témára (például gyerekjátékok, balsejtelmek, halálveszedelem, vágyak stb.) irányuló kérdéscsoport. Az ilyen modulok

halmaza, a Q-GEN-II jelű modulcsomag, forrásul szolgál a beszélgetéshez, amit az interjú készítője felhasznál, amikor kialakítja az interjú menetét.

Egy-egy modulon belül sok kérdést több éven át formáltunk háromféle módon:

a) *Általános érdeklődési köröknek megfelelő válaszok.* A 6. pont kidolgozása során rájöttünk, hogy néhány érdeklődési kör több nyelvközösséget is érint: halál és halálos veszedelem; szex; erkölcsi megbotránkozás. Egyes közösségekben más-más módon jelenhetnek meg ezek az érdeklődési körök az interjúban, különösen ami a szexet illeti. Más kérdéseket viszont meg lehet fogalmazni általános formában sok közösség számára; például: „Volt-e már igazán lidérces álma?” „Volt-e már olyan helyzetben, hogy komolyan attól félt, hogy meghal?”

b) *Könnyed társalgási forma.* Sok gyakorlatlan interjúkészítő, ha nincs felkészülve a kérdés feltevésére, könyvízü szókinccset és nyelvtant használ, vagy nem tud elszakadni a felmérő módszer túlzott hatása alól. A modulokban megfogalmazott kérdések támpontot nyújtanak a társalgási stílus kialakításához, amelyet aztán az interjúkészítő egyéni stílusa és a beszélőközösség aktuális szókinccse szerint módosítani lehet.

c) *Rövidítés.* Az előkészület nélkül feltett kérdések általában hosszúra nyúlnak, sok újrakezdéssel. Egyik irányadó elvünk, hogy a modul kérdései kevesebb mint 5 mp alatt, sőt, sokszor kevesebb mint 1 mp alatt feltehetőek legyenek.

d) *Visszacsatolás.* A kérdéseket először meg lehet fogalmazni a kívülálló szemszögéből, mint például: „Szoktak-e hazardjátékokat játszani errefelé?” Sok beszélőtől szerzett információ alapján azonban úgy alakítjuk át a kérdést, hogy az feltételezi a dolgok általában szokásos állapotát, és az adott tény partikuláris körülményeire kérdezzük rá.

A 9. modul (Család) központi kérdésének a kialakításakor mindhárom kérdéskialakító folyamat eredményesen közrejátszott: „Hibáztatták-e valaha olyan dologért, amit nem követett el?”

Általában az interjúkészítők alaposan megismerkednek a modulbeli formákkal és a kérdéseket az egyéni társalgási stílusukhoz idomítják. Néhány kérdés azonban meg van jelölve két csillaggal (**), ez azt jelzi, hogy a kérdést szó szerint úgy kell feltenni, ahogy az le van írva, elsősorban azért, hogy a válaszok összehasonlíthatók legyenek, másodsorban azért, mert a gyakorlat azt mutatja, hogy a megfogalmazás az adott módon a legoptimálisabb.

A modulok bizonyos hierarchikus szerkezetet mutatnak. Általában egy-egy rész általános kérdéssel indul, majd részletesebb kérdések következnek, melyeket el lehet mélyíteni az interjúkészítő és a beszélő érdeklődésének megfelelően. Más modulok, például a 2. számú (Gyermekjátékok), ellenőrző kérdéseket tartalmaznak, melyeken gyorsan végig kell futni, hogy ellenőrizzük az illető személy néhány tényszerű ismeretét.

2.4.2. *A háló.* A modulokat az interjú készítője beszélgetési hálóba rendezi. A beszélgetési háló felépítésekor az interjú készítője a modulokat a Q-GEN-II jelű modulcsomagból válogatja ki. A modulok meghatározott átmeneti pontokon szoros asszociációkon keresztül kapcsolódnak egymáshoz. A legtöbb modul átvezető kérdésekkel kezdődik és ér véget, ami lehetővé teszi, hogy sok más háléhoz kapcsolódjék. A 3. modul (Verekedések) a következő kérdéssel indul:

0. Miért kezdődnek (-tek) errefelé a verekedések?

A jelen, illetve a múlt idő a beszélő kora szerint választható. Ez a kérdés kapcsolható a 2. modulhoz (Játékok), ha a vita a játék hevében robban ki, vagy a 11. modulhoz (Baráti csoportok), ha egymásra megharagudó barátokról van szó. A 3. modul úgy fejeződik be, hogy

5. Verekednek a lányok errefelé?

.1. Verekedtél már lánnyal?,

ez pedig átvezethet a 4.1. modulhoz (Udvarlási minták, együttjárás stb.), amely kezdődhet a „Milyenek igazából a lányok errefelé?” kérdéssel. Ilyen átmeneteket kezdeményezhet az interjú készítője, vagy bekövetkezhetnek a beszélgetés folyamán spontán módon. Néha fel lehet állítani egyes közösségekre jellemző általános hálókat, ahol az egyén korától, nemétől és társadalmi osztályától függően a háló több pontján is el lehet kezdeni a beszélgetést.

Az 1. ábra egy fiatal philadelphiai munkásokkal használt tipikus hálót mutat be. Az interjú az 1-es modul (Demográfia) kezdődik, majd vagy a 16. modul (Munka) vagy a 2. modul (Fiúk játéka) folytatódik. Innen aztán át lehet térni a 11. modulra (Baráti csoportok) vagy a 15. modulra, és aztán a Verekedések (3.), Utcai bűnözés (14.), Halálveszedelem (6.), Félelem (7.), Álmodok (8.) és Vallás (10.)-ből álló alhálókra. A Család (9.), Udvarlás (4.) és Házasság (5.) egy másik alháló alkotnak.

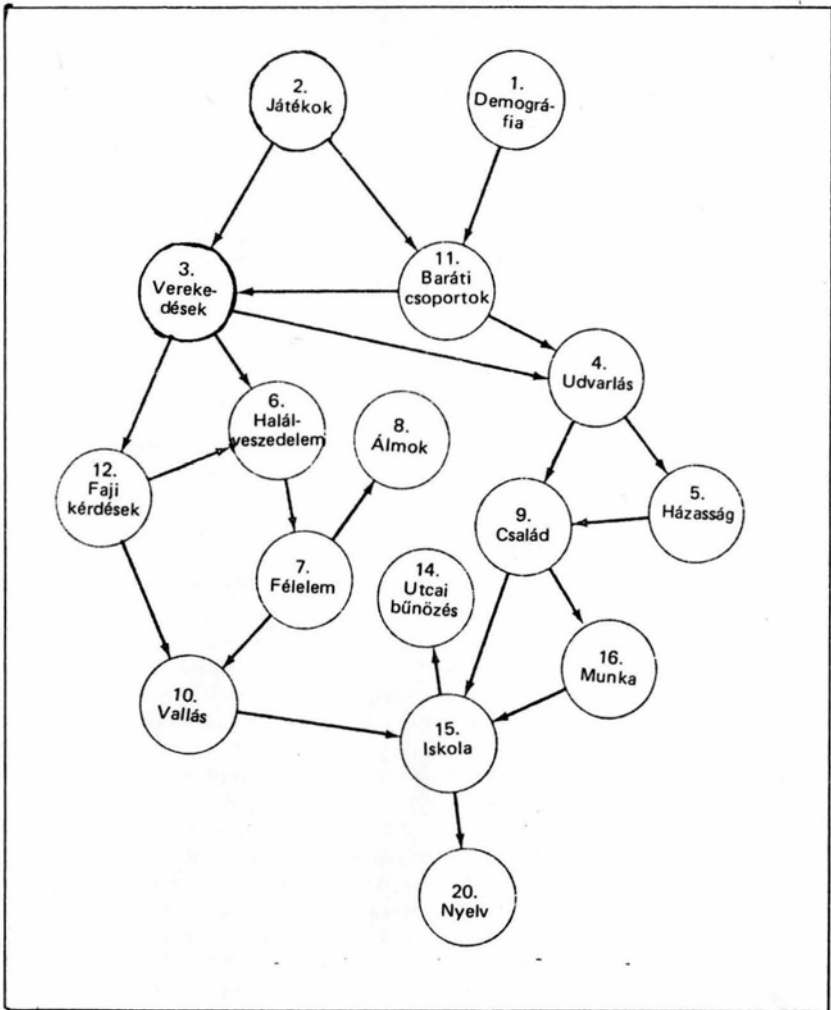
A Nyelvi modul (20.) külön tüntetjük fel, mert mint önálló kérdéskört vezetjük be különböző módokon, néha a folytatólagos interjú során (lásd később).

2.4.3. *A modulok és hálók használata.* A hálókba rendezett modulok olyan beszélgetési forráshalmazt alkotnak, amely segít, hogy a beszélgetés a fentebb említett 1–10. célokot megvalósítsa. A háló az interjú készítője számára segédeszköz egy ki-provokált, szimulált beszélgetés felépítéséhez, amely a mindennapi élet során előforduló beszélgetésekhez igen hasonló szabályokat követ. Az interjúkészítő témákat kezdeményez; gyakran kérdések formájában; ez megfelel a tőle elvárt szerepnek. Nem ragaszkodik viszont egy előre meghatározott téma-sorrendhez, és ideális esetben a beszélgetés többi résztvevőjéhez hasonló szerepet játszik a beszélgetésben: elmeséli tapasztalatait, válaszol az új témákra, és követi a másik fő érdeklődési körét és gondolatait (lásd alább, 2.4.4.). Az interjúkészítők nem azonos mértékben használják fel a hálót, de a legsikeresebb interjúk úgy zajlanak le, hogy egyaránt tűnnek természetesnek a beszélő számára, és ugyanakkor összehasonlíthatók más interjúkkal. A 2. ábra egy interjú témahálóját mutatja be, amelyet A. Bower, az LCV munkatársa folytatott Diane S. 21 éves kensingtoni lakossal. A másfél órás beszélgetés a gyermekneveléssel indult, azután a személyes demográfiai adatokra tért át, majd Diane munkája (16. modul) és a család következett. Az udvarlás (4. modul) tárgyalása visszakanyarodott a családhoz az anya–lánya viszony megtárgyalásakor, amelynek kapcsán az interjú készítője feltehetette a vádaskodásra vonatkozó központi kérdést. („Hibáztatták-e már valaha olyan dologért, amit nem követett el?”) Ez a kérdés különösen alkalmas arra, hogy a morális indignáció körébe tartozó beszédeseményeket stimuláljon. Ezután az interjúkészítő visszatért a demográfiai kérdésekhez, és sok adathoz jutott a család egészéről, mielőtt eléggé váratlanul a lányok játékokra terelte a szót (2.3. modul). Ez a verekedések és a fair verekedés szabályainak az elbeszéléséhez vezetett (3. modul), és amikor felmerült a büntetés kérdése, az interjú visszakanyarodott a családi viszonyok tárgyalásához.

Az interjúkészítő észrevette, hogy Diane-t nagyon érdeklik a gyermekjátékok, és többször is visszatért erre a témára. „...térjünk vissza ahhoz, hogy milyen játékokat játszottak gyermekkorában”; ez a téma, különböző asszociációk révén, minden alkalommal más irányba vezetett. A játékok másodszori megvitatása átvezetett a baráti kör témájához, a kamaszkori játékaikhoz, majd ismét az udvarlás került szóba, aminek kapcsán Diane kifejtette életfilozófiáját; ez azután átvezetett a házasság (5. modul), az etnikai különbségek (12. modul) megvitatásához, majd ismét a munka, az iskola (15. modul), a bűnözés a környéken (14. modul) jöttek szóba, majd újból Diane

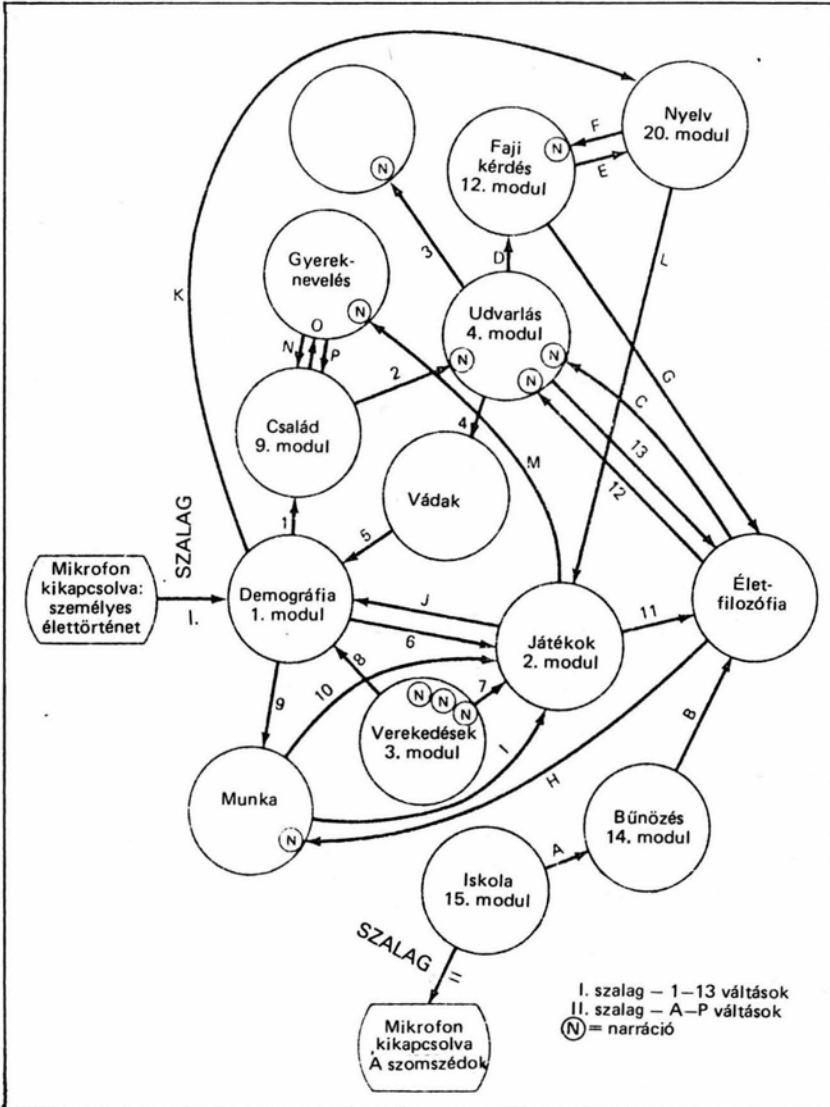
A serdülőkorúakra és a fiatal felnőttekre jellemző modulháló

1. ábra

Témaváltások egy szociolingvisztikai interjúban – Anne Bower interjúja
Diane S. 21 éves kensingtoni lakossal

2. ábra

munkája és életfilozófiája. Az interjúkészítő harmadszor is visszatért Diane gyermekkorára: „Visszatérve a gyermekkorához, volt-e valaki, akit nem szeretett?”

Ez a blokk (környék) általános megtárgyalásához vezetett és a *step* és *stoop* (lépcső és bejárati lépcső) szavak közti jelentésbeli különbség taglalásához, majd a nyelv témájához (20. modul). Egy negyedik visszatérés a gyerekkori játékokhoz, különösen a „rosszalkodó éjszaka” témájához, még sokkal változatosabb témákhoz vezetett, ami aztán újabb családi információkkal és a blokkon belüli családi kapcsolatok megvitatásával végződött.

Ennek az interjúnak az asszociációs hálója hasonlított a támafelépítés szempontjából vizsgált spontán beszélgetésekhez. Ugyanakkor az interjú készítője úgy irányította a beszélgetést, hogy fokozatosan teljes képet kapjon Diane családi kapcsolatairól és a környezetében élő emberek lakóhelyi, iskolai és munkahelyi előéletéről, és hogy nagy mennyiségű információhoz jusson a környéken élő emberek közötti társadalmi kapcsolatokról (2. cél). Az interjúkészítő különösen ráérzett Diane érdeklődési körére (6. cél) és felismerte, hogy a serdülés előtti és a serdülőkori tevékenységek a témák rendkívül gazdag tárházát adják, amelyekre ismételten vissza lehet térni anélkül, hogy az unalmassá válna. A 2. ábrán -nel jelöltük, hogy mikor került sor személyes élmények elmesélésére (narrációra) (4. cél). Mindent számba véve, az interjúkészítés 10 célja közül ez az interjú 9-nek jól megfelelt.

2.4.4. Az érintőleges témaváltás elve.¹ A szociolingvisztikai interjú folyamán különösképpen odafigyelnek a beszélő minden olyan megnyilvánulására, amely az interjúkészítő által kezdeményezett témákhoz képest témaváltást jelent. A szociolingvisztikai interjú kudarcnak tekinthető, ha a beszélő csak kérdésekre válaszol. Az interjú lényegét éppen az a kiegészítő anyag adja, amit a beszélő a kezdő kérdéseken túlmenően hozzátesz. A 3. ábrán megadjuk a 4. ábrán felvázolt interjú ábrázolásához használt jelek magyarázatát. Szögletes zárójelbe tettük az interjú készítője által kezdeményezett témákat, a körökben pedig a beszélőnek az adott témához tartozó válaszai találhatóak. Ha a nyílak új témához vezetnek szögletes zárójel közbeiktatása nélkül, az azt jelenti, hogy a beszélő maga kezdeményezett új témát. Néha egy formális kérdést szaggatott kör követ; ez az interjú készítője és az interjú alánya közti rövid kérdésváltást jelöli, ami a beszélőt új téma kezdeményezésére sarkallta. A témák közti szaggatott vonal azt jelzi, hogy az interjú készítője indirekt módon vezette rá a beszélőt, hogy érintőleges új témára térjen át.

Ha a 4. ábra összes témaváltását megvizsgáljuk, a következő arányokat látjuk:

- az interjúkészítő kérdésével kezdeményezett témák 38
- a beszélő által kezdeményezett témák 42
- érintőleges témaváltás, amelyet az interjú készítője segített elő 9
- kérdés–felelet-sorozat, amelynek a végén a beszélő kezdeményezett új témát 9

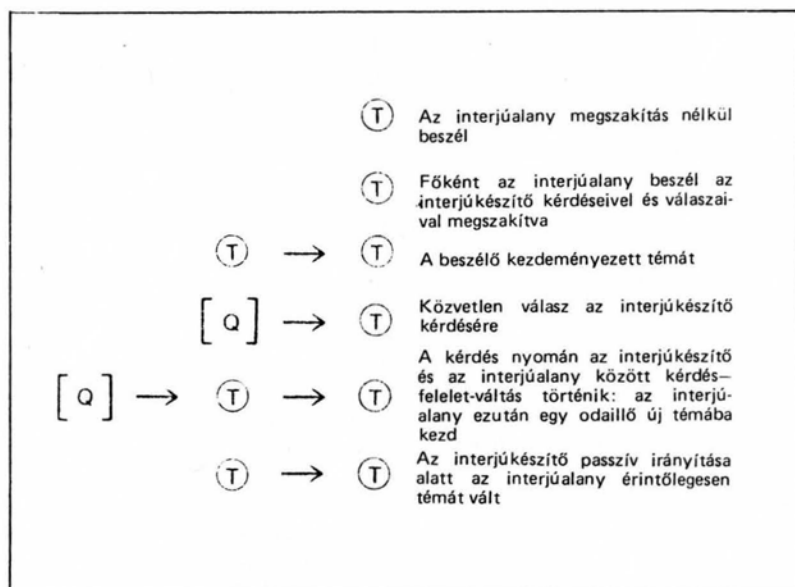
Láthatjuk, hogy ebben az interjúban az interjú készítője és az interjú alánya előmozdító szerepe egyensúlyban van. A 4. ábra azt is megmutatja, hogy az interjú második felében a beszélő jól érzékelhetően átveszi a kezdeményező szerepet, mint ahogy az várható is.

¹ Ezt a terminológiát és elvet Ivan Sag és a Nyelvészet 560. („A beszélőközösség tanulmányozása”) egyetemi kurzus 3. számú tanulócsoportja dolgozta ki 1972–73-ban.

2.4.5. Az *interjúhelyzet erőviszonyai*. A szociolingvisztikai interjú menetét és a további kapcsolatot döntően meghatározza többek között az interjúkészítő és a beszélő egymáshoz viszonyított tekintélye. A „megfigyelő paradoxonát” nem kell abszolutizálni, de látni kell azt a szoros összefüggést, amellyel az uralkodó osztályhoz tartozó külső megfigyelővel fenntartott kapcsolat érzékelésétől függ. (Encrevé, 1976). Az interjú készítője olyasmivel foglalkozik, ami egyértelműen valami középosztálybeli intézményi tagságra utal (kutatás vagy az újságírás). Ha az interjú készítőjét tanárfélének nézik, az csak erősíti azt a képet, hogy ő az információ terjesztője, nem pedig befogadója.² A szociolingvisztikai interjú leginkább azt az ellenstratégiát szegezheti ezzel szembe, hogy hangsúlyozza az interjú készítőjének tanulószerepét, és azt, hogy tekintélye kisebb, mint azé az emberé, akivel beszél.

Diane S., 21 éves kensingtoni lakossal folytatott interjú
témaváltásainak átírásakor használt jelek magyarázata

3. ábra

² Ezt a sejtést alátámasztja két végzett diák konkrét tapasztalata, akik egy nyáron át interjúkat készítettek Philadelphia két körzetében. Céljuk adatgyűjtés volt az elbeszélésekben használt időjelölés tanulmányozásához. Tanítóként mutatkoztak be, akik jobban meg akarják ismerni a közösséget. Bár a munkásnegyedekben megszokott meleg fogadtatásra találtak, nagyon kevés egyéni elbeszélést sikerült felvenniük, és következőképp nagyon kevés releváns adathoz jutottak.

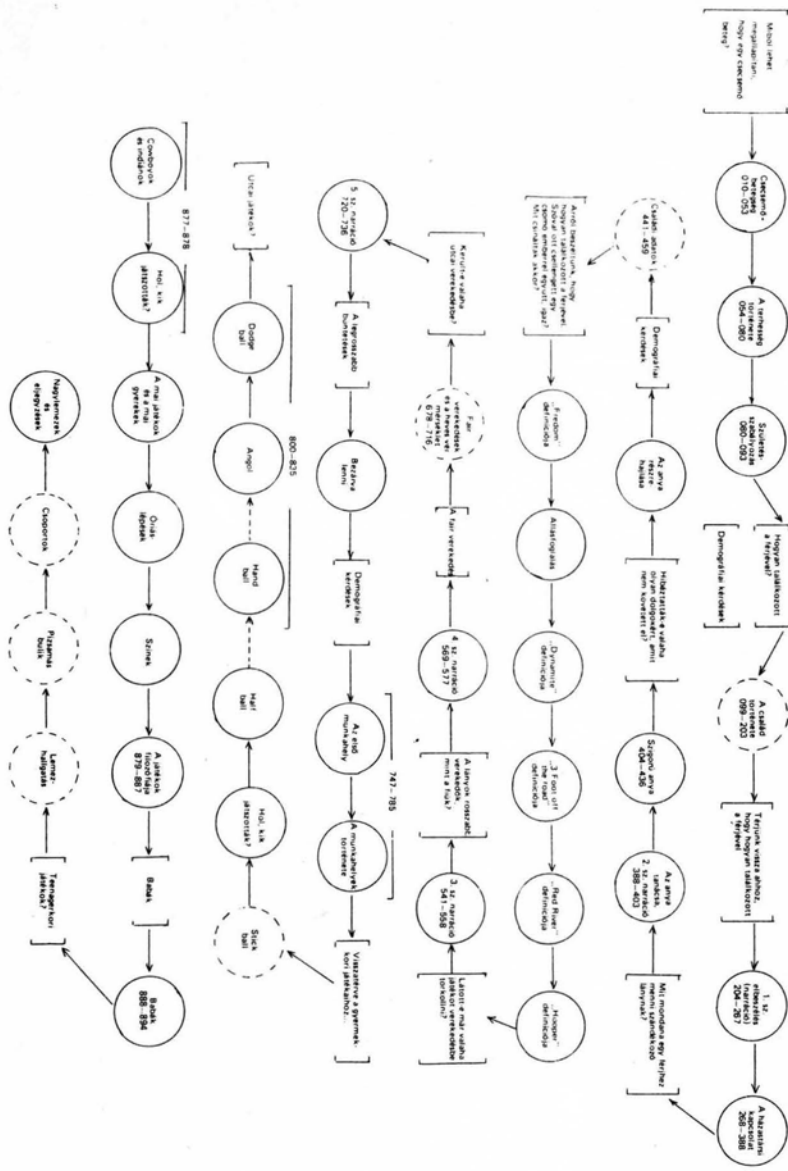
Ez a kedvező interaktív helyzet csak úgy jöhet létre, hogy mindvégig vissza kell utasítani az uralkodó osztályhoz sorolásból adódó tekintélyt. A szociolingvisztikai interjú készítőjének állandóan ellenőriznie kell viselkedését, és fel kell figyelnie az ilyesfajta tekintély legkisebb jelére. Ellenőriznie kell lexikális és grammatikai választásait, hogy azok ne legyenek könyvízüek és ne mutassák az irodalmi nyelv befolyását. Irgalmatlanul el kell távolítaniuk beszédükből minden feltűnően hivalkodó nyomot, hogy stílusuk tiszta és egyszerű legyen. Másrészt az interjú készítőjének ki kell fejlesztenie egyéni beszélgető stílusát, még az általános érthetőség rovására is. Morfológiai szinten hasonló kiigazításokat kell eszközölni a helyi dialektusnak megfelelően. Nem ritkán az interjúkészítők a helyi dialektus szerinti részleges fonetikai változásokat eszközölnék; amíg ezt nem viszik annyira túlzásba, hogy a dialektus utánzásának tűnjék, elfogadható mint szimbolikus bekapcsolódás a helyi normarendszerbe.

Interaktív szinten az interjú készítője arra törekszik, hogy a beszélgetés során tekintélye és jelentősége minél kisebbnek tűnjék. Ez a viselkedés részint a már kifejtett elvekből következik. Mivel az interjú készítője odafigyel arra, hogy a beszélő érdeklődése mikor élénkül meg és mikor lankad, természetes, hogy mindent, ami elhangzik, megfigyel, és még a szükségesnél is több időt hagy a másíknak arra, hogy mondani-valóját befejezze és új témába kezdjen. Érdeklődése nem lehet mechanikus, és nem szabad, hogy figyelme elkalandozzék a beszélgetés tartalmáról azáltal, hogy túlságosan odafigyel a beszélő fonológiájára vagy szintaxisára. Az interjú készítőjének becsülnie kell a beszélő hozzáértését, és azt, amiben a beszélő erős: őszintén és alapon kell érdeklődnie az iránt, amit a beszélő tud. Ha odafigyel, feltétlenül tanul és elsajátít olyan dolgokat, amelyek az eljövendő interjúkra hatással lesznek, és így a másokkal folytatott beszélgetésekben majd érdeklődése és hozzáértése magasabb szintű lesz.

Gyakorlott interjúkészítők az általuk vezetett beszélgetésben céltudatosan visszahúzódnak tekintélyi helyzetükből. Így aztán ha egy harmadik vagy negyedik személy megjelenik, annak figyelme nem az interjú készítőjére fog irányulni, és arra, hogy az mit csinál, hanem arra, hogy miről beszélgetnek, és lehetséges, hogy az interjúkészítő és a beszélő között szemtől szembe beszélgetés átalakul társas beszélgetéssé, amelyben az interjú készítője már nagyon kevés szerepet játszik.

Egy vonatkozásban meg kell őriznie tekintélyét az interjú készítőjének: saját szakterületén, a felvételkészítésben. Nyugodtan javasolhatja, hogy hova üljenek a többiek, hogy a hangminőség a legjobb legyen; ha a felvétel kint készül, kezdeményezheti, hogy a szélről vagy az utcától húzódjanak el; ha bent készül, javasolhatja, hogy kapcsolják ki a tévé hangját, az elektromos ventilátort vagy hogy menjenek távolabb egy zajos motortól. Ha már egyszer belegyeztek, hogy felvétel készüljön, az embereknek ugyanúgy érdekük, hogy jó legyen, mint az interjú készítőjének, és ők lesznek a legcsalódottabbak, ha a visszajátszáskor rezonáció vagy külső zaj miatt rossznak bizonyul a felvétel.

2.4.6. Folytatólagos interjúk. Mivel lakóhelyi tanulmányaink tartós kapcsolatot kívánnak meg a beszélőközösséggel, nem feltétlenül szükséges egy ülésben befejezni egy egész interjút. Sok esetben az 1–10. célok több ülésben valósulnak meg. Az 5. cél, a csoportinterakció-felvételek készítése, leginkább az első interjút követő hónapok során a résztvevő megfigyeléssel valósítható meg (lásd a csoportülésekről szóló 4. részt). Az egyéni interjú célkitűzései viszont egészen mások, mint a csoportülésekéi, és ezért szükséges és kívánatos, hogy az egyénnel és párokkal készített eredeti interjúformát a második vagy a harmadik találkozáskor is folytassuk. Az ismerkedési folyamat, amely természetesen az egész interjú alatt tart, tovább csök-

4. ábra
A témaváltások részletes ismertetése Diane S. interjújában

kenti a formális korlátokat (Labov, 1972:97–98) az egymást követő találkozások során, de a beszélgetés dinamikája alapvetően azonos marad a fentebb leírtakkal.

A Philadelphíában jelenleg folyó lakóhelyi tanulmányok során egy második interjúsorozat készült, amely egy kommunikációs modulcsoportra összpontosított. Ezek a modulok a beszélő társadalmi – családi és baráti – kapcsolatainak hálózatát térképezték fel a blokkon belül. Azokra a segítségnyújtási formákra kérdeztek rá, amelyeken keresztül a szomszédok általában társadalmi kapcsolatba kerülnek egymással – a levelek utánküldése, gyermekmegőrzés, terhesruhák kölcsönadása, veszélyhelyzetek, betegségek. Egy másik ilyen terület a részvétel a közösségi eseményekben – sportolás, délutáni vagy esti összejövetelek. Egy harmadik modul a telefonnal foglalkozik. Ez minket különösen érdekel, mert a kapott adatok alapján összeköthetjük a lakóhelyi tanulmányokat a telefoninterjúkkal (lásd 3. rész, alább). Egy negyedik modul a magánélettel és annak hiányával foglalkozik: pletykákkal, barát-ságokkal és a társadalmi kapcsolatok felbontásával.

Az ilyen folytatólagos interjúk legvégső kiterjesztése néhány bizalmas beszélgetés, amelyet a terepen dolgozó munkatársnőnk minden lakóegységben a fő informánsral rögzített. A blokkon belül lakó emberek mindegyikének közösségben elfoglalt helyéről, életútjáról nagy vonalakban képet kapott – ahogyan azt az informáns látja. Több éves közelség és ismeretség után ez a közösségi viselkedés sok olyan meghatározó tényezőjét fölfedte, amely a kezdeti interjúkban nem derült volna ki. Mivel ezek az adatok egyúttal erős szociális jelentőséggel terheltek, a felvételeket elkülönítettük a megszokott archiválási folyamattól, és a kutatócsoport tagjai is csak különleges körülmények között juthatnak hozzá (lásd 7. rész, alább).

A folytatólagos interjúk megoldják az interjúkban rejlő ellentmondások egy részét: azt, hogy egyrészt irányítatlan beszélgetések, témaváltások követésére törekszünk, másrészt viszont összehasonlítható adatokra van szükségünk. Amikor átnézzük az első interjúkat, látjuk, hogy az összehasonlíthatóság kedvéért szükséges kérdések (például az emberi sorssal kapcsolatos kérdések vagy a művelődési igények) mellett néha elsiklottunk, miközben a beszélő természetes érdeklődését követtük, és különböző okokból soha nem tértünk vissza az adott területre a beszélgetési hálón keresztül. A második interjúban ilyenkor ezeket a mulasztásokat szisztematikusan bepótoljuk.

A szubjektív reakció, az önértékelési és a családi háttér-tesztek hatékony összeállítása gyakran hosszabb ismeretséget kíván meg a beszélőközösséggel, és sokszor előfordul, hogy csak akkor készülnek el ezek a tesztek, amikor már sok első interjút felvettek. A folytatólagos interjúkban e tesztek elvégzésére is sor kerül.

2.4.7. A modulok átalakítása visszacsatolás útján. A beszélőközösségben végzett kutatásunk során a kérdésekre kapott válaszok és a beszélők által kezdeményezett új témák kapcsán a beszélők tevékenységéről, érdeklődési köréről és a lakóközösség fő problémáiról új információkhoz jutunk. Ezt az új információt rendszeresen visszacsatoljuk a modul kialakításához, amikor új kérdéseket gyártunk vagy régieket jobbá teszünk. Az elkövetkezendő beszélgetések minősége határozottan megjavul, mivel a beszélgető érdekeltbébbé válik, a beszélgetések hosszabbak és több a narráció.

A kapcsolatba lépés egy új lakóközösséggel, szubkultúrával vagy földrajzi területtel, elkerülhetetlenül a kívülről való helyzetbe hozza az interjú készítőjét. A kívülről való helyzete méginkább arra készíti, hogy segítséget igényeljen, és a legtöbben erre az igényre kedvezően reagálnak. Ennek ellenére az derül ki, hogy egy teljesen kezdővel nagyon nehéz valamennyire is hosszú és hatékony beszélgetést lefolytatni: egyszerűen túl sokat kell magyarázkodni, és nincs semmifajta támpont, ahonnan elindulhatna az adatközlő. A beszélgetés csak akkor élénkül fel, amikor az új ember kezdi meg-

érteni a lényeges témákat, és olyan kérdéseket tesz fel, amelyek a helyi embereket érintő igazi problémákra vonatkoznak. Egy kívülállónak nem könnyű rátalálnia azokra a vitás kérdésekre, amelyek egy sok mindenre kiterjedő beszélgetés középpontjában állnak. Ezért az interjú készítője folytonosan átalakítja a modulokat, hogy gyorsabban rátaláljon a lényegi területekre.

A 11.1. modul a lányok társas tevékenységének a megvitatásakor egy ilyen fejlődés kezdetét mutatja. Az 1. kérdéscsoport a „pizsamás bulik”-ra vonatkozik, és két nagyon általános jellegű kérdéssel kezdődik:

1. Szoktatok-e tartani pizsamás bulikat?

.1. Mit csináltok ilyenkor?

A legtöbb serdülő lány számára ezek a kérdések nem elég konkrétak ahhoz, hogy elég hosszú választ adjanak rá. Az itt következő kérdések néhány sikeres korábbi ülés eredményeit alkalmazzák az interjú szituációjában.

.1. Használjátok-e az Ouija-táblát?³

.2. Tartottatok-e már szeánszt?

.3. Próbáltatok-e már a levitációt?⁴

A legkülönbözőbb beszédközösségekben az USA területén e kérdések izgatott beszélgetéseket eredményeztek. A visszacsatolás folyamata azonban itt még nem teljes, és több úton is tovább lehet még menni. Egy gyakorlott interjúkészítő el fogja kerülni azt a kérdést, hogy vajon „működik-e” az Ouija-tábla vagy a levitáció, és tovább fog kérdezni azokra az esetekre, amikor az interjú alanya „igazán félt”. A gyertyák gyakran éppen a legfeszültebb pillanatokban alszanak ki; az Ouija-tábla sokszor olyan dolgokat mond, ami már többnek tűnik, mint a pusztá véletlen. Amint félretesszük hitetlenkedésünket, egyre több történet kerül elő.

2.5. Terepkísérletek. New York City szociolingvisztikai rétegződésének tanulmányozása (Labov, 1966) az interjúformába egy sor terepkísérletet épített be, amelyeket később a South Harlem-tanulmányban és máshol továbbfejlesztettek. Elég röviden jellemezni ezeket a terepkísérleteket, mert leírásuk hozzáférhető az irodalomban.

2.5.1. Minimális párok tesztje. A beszédészlelés kontrollált vizsgálatának legegyszerűbb formája egy párokból álló lista: A beszélőt megkérjük, hogy ismételje meg a párokat és mondja meg, hogy azonosak-e vagy különbözőek. (Labov, 1966:596; Labov, Cohen és Robins, 1965) Azt, hogy milyen módon fordulhat elő, hogy ezek a tesztek ne az „alapnyelv”-et vagy ne a produktív rendszert tükrözzék, leírja Labov, Yaeger és Steiner (1972:230–35), különös tekintettel olyan esetekre, amikor a beszélő a két szót különbözőképpen ejti, és azt állítja, hogy azok azonosak.

2.5.2. Kommutációs tesztek. Található utalás a kommutációs tesztekre (Harris, 1951), de tudomásunk szerint a kommutációs tesztekéről rendszeres ismertetést Labov, Yaeger és Steiner (1972:236–57) előtt senki nem adott. Egy egyetlen fonemikai oppozíció által megkülönböztetett szópár jelenik meg egy véletlenszerűen kiválasztott listán, 5–5 példa között. A teszt egyik változatában egy anyanyelvi beszélő felolvassa a listát, egy másik pedig azonosítja a szavakat. Egy másik változatban a hallgatót megkérhetik, hogy saját kiejtését azonosítsa, amelyet egy előző felolvasás alkalmával rögzítettek. A kommutációs tesztek akkor vezették be, amikor rájöttek, hogy sok

³ Angolul: ouija board, betűkkel és egyéb jelekkel ellátott tábla, spiritiszta és telepatikus partik-hoz – a Szerk.

⁴ Levitáció: Spiritiszta szeánszon a gravitációt legyőző felemelkedés – a Szerk.

dialektusban vannak olyan, a beszéd során konzintensen megjelenő marginális fonológiai oppozíciók (bár produkálásuk biztonsága alacsony), amelyeket az anyanyelvi beszélők a minimális pár-tesztekben vagy a kommutációs tesztekben nem tudnak megjelölni.

Philadelphióban szisztematikusan kutattak az (er) és az (ər) (mint *merry* és *Murray*) részleges egybeolvadását és az (ohr) és (uhr) (mint *tore* és *tour*) teljes egybeolvadását minimális párok és kommutációs tesztek segítségével.

2.5.3. *Rejtett kontraszt-tesztek.* Egy természetesebb kontraszt-teszt kifejlesztését az motiválta, hogy anyanyelvi beszélők a kommutációs tesztekben nem tudtak felismerni olyan ellentéteket, amelyeket a beszédükben használtak. Lehetséges, hogy a beszélő a formális tesztekben nem ismeri fel a kontrasztot, de a mindennapi társalgás során szavak megkülönböztetésére öntudatlanul felhasználja a fonetikai kontrasztot. Hogy ellenőrizzük ezt a lehetőséget, kidolgoztuk a rejtett kontraszt-teszteket, amelyek egy morális problémára irányítják a figyelmet a fonológiai kontrasztra irányuló figyelem minden jele nélkül. A korábbi olvasási tesztek (Labov, 1966:598) a fonológiai kontrasztot egymáshoz közel rejtették el a figyelem minden irányítása nélkül („ask a subway guard. My God! I thought...that’s one way to get lost in New York City”). Szemantikai interpretáció viszont nem függött a kontraszttól.

A rejtett kontraszt-tesztben egy olyan narratív szöveget használnak, mely egy sor jól kiegyensúlyozott szemantikai alternatívát tartalmaz. Az alternatívákat egyszerű lexikai választástól függően mindig kétféleképpen lehet megoldani. Ezt a választást az ezután következő, mindkét választással összeférő mondatok fenntartják. Amikor a kísérletvezető meghallgatja a kérdezett személy véleményét a levonható erkölcsi tanulságokról, akkor könnyen és egyértelműen megállapíthatja, hogy az illető milyen szemantikai interpretációt adott.

A rejtett kontraszt-teszt legkifinomultabb példája „Az edző”. Miután kiderült, hogy a philadelphiaiak nem tudják megoldani a *merry/Murray* kommutációs tesztet, de a beszédben még következetesen fenntartják a kettő közötti különbséget, elhatároztuk, hogy megvizsgáljuk, vajon a hallott folyamatos beszéd nem tudatos szemantikai interpretációja során fel tudják-e használni ezt a különbséget. El kellett tereelnünk minden figyelmet a nyelvről, így nem használhattuk a *Murray/merry* jellegű párokat. A kontrasztot egy nem feltűnő párral teszteltük, a *Merion* (Philadelphia egyik külvárosa) és a *Murray in* párral.

A szükséges kontextust egy elég hosszú elbeszélés adta, ami egy ifjúsági baseball csapat edzőjéről szólt, aki kénytelen volt lányokat bevenni a csapatba. A *Murray* nevet egy fiú kapta, aki nagyon igyekezett ugyan, de sohasem tudta megfogni a labdát. A *Merion* egy lánynak a gúnyneve lett, akinek gazdag és túlságosan gondoskodó anyukája Lower Merionból származott. Az edző *Murray*-t és *Merion*-t is tartalékjátékosként szerepeltette. A játék kulcspillanatában az egyik játékos megsérült, és az edző választás elé került, melyik tartalékost állítsa be. Számba vette a választási lehetőségeket, és így döntött:

„No help for it. I’ve got to play [məriən] there!” (Kb.: Nincs mit tenni. Ide [məriən]-t kell beállítanom!)

A szöveg különböző változataiban a fonetikai szó egy philadelphiai beszélő természetes kiejtése, aki „Merion”-t akart mondani. Egy másik változatban pedig „Murray in”-t akartak mondani. Az első magánhangzók között ez kb. 100Hz F2 különbséget eredményezett. Két másik változatban eltúlozták a különbségeket 250Hz F2-re.

A befejező kérdés („Helyesen cselekedett az edző?”) után a kérdezett által levont erkölcsi tanulságból megtudjuk, hogy a fonetikai formát hogyan interpretálta: *Murray*

in-nek, vagy *Merion*-nak. Szemantikai szempontból a szöveg elég kiegyensúlyozott volt ahhoz, hogy akik nem hallják a különbséget, körülbelül azonos arányban fogják ezt vagy azt válaszolni. Ezután a kísérletvezető visszajátssza azt a részt, ahol az edző a problémát taglalja, és ebben a változatban a kulcsmondatban az ellenkező fonéma szerepel. A kísérleti személynek így másodszor is módja nyílik arra, hogy megmutassa, fel tudja-e használni a fonetikai különbséget szavak megkülönböztetésére.

2.5.4. Önértékelő tesztek. Az önértékelő teszt során egy fonetikai variánsokat tartalmazó felvételt játszanak le, és megkérlik az embereket, hogy válasszák ki azt a változatot, amit ők maguk a leggyakrabban használnak. (Labov, 1966:456–74; Trudgill, 1972) Kiderült, hogy az emberek általában a presztízs-norma felé térnek el, bár Trudgill a norwichi férfiak között (1972) ellenkező irányú eltérést tapasztalt. Philadelphiában a folytatólagos interjúk során használtunk önértékelő teszteseteket a folyamatban lévő főbb hangváltozások kutatására.

2.5.5. Szubjektív reakció-tesztek. Az eredeti szubjektív reakció, illetve szubjektív értékelési tesztek (Labov, 1966:405–54) Lambert „matched-guise” tesztjeinek nyelvészeti adaptációi voltak. Az informánsok felvételek alapján ítélik meg a felvett beszélők személyiségét vagy társadalmi helyzetét. A felvett beszélők között ugyanaz a személy többször visszatér, és más-más nyelvi formákat használ. Míg Lambert módszere a dialektusok vagy nyelvek nyelvészetileg nem elemzett, a szakértők által jellemzőnek ítélt formáival dolgozik, a nyelvészeti megközelítés a vizsgált változókat egyes mondatokba sűríti, és az ezekre adott reakciókat szembesíti a semleges mondatokra adott reakciókkal, vagy ugyanannak a változónak különböző értékeivel, ahogyan azt ugyanaz a beszélő használja.

Szubjektív értékelő teszteseteket használtunk a South Harlem-tanulmányban, s ezzel mind a nyílt, mind a rejtett értékrendszereket feltártuk. (Labov és tsai, 1968: II, 217–88; Labov, 1972:250) A nyelvészeti alkalmazás általános elveiről lásd Labov, 1972:247–51. Philadelphia-tanulmányunkban S. Herman dolgozott ki egy kiegyensúlyozott felépítésű szubjektív értékelő tesztet, amely négy beszélőt és 5 nyelvi változót használ.

2.5.6. Családi háttér-tesztek. Sok nyelvész (például Shuy, Baratz és Wolfram, 1969) vizsgálta már az embereknek azt a képességét, hogy a beszédük alapján meg tudják határozni mások osztály- vagy etnikai hovatartozását. Ezek a tesztesetek nem nyelvi jegyeket vagy hangjellemzőket vizsgálnak, hanem az etnikai hovatartozás jelei iránti érzékenységet mutatják ki, és arra ösztönöznek, hogy tovább kutassuk, mik is ezek a jegyek. A South Harlem-tanulmány marginális beszélőket használt, hogy megállapítsa, hogyan lehet az ítéletalkotás rendszeresen téves, bár a feketék esetében valamilyen speciális érzékenység kimutatható volt. (Labov és tsai, 1968: II, 266–82) Underwood (1975) tíz melléknévi párt használt az arkansasiak tíz különböző, elemzetlen dialektusra adott reakcióinak felmérésekor, és rákérdezett a faji hovatartozásra. Ez a vizsgálat kimutatta, hogy az arkansasiak rendszeresen negatív reakciókat vittek át a fehér dél-karolinai beszélőkre, akikről azt hitték, hogy feketék.

Philadelphiában megkezdődött a munkát egy családi háttér-teszttel, mely a narratív stílusra specializálódott, és célja annak feltárása, hogy vannak-e szubjektív korrelációi azoknak a beszédjegyeknek, amelyek jellemzik az olasz, ír vagy zsidó alcsoportokat.

2.5.7. Nyelvi bizonytalansági tesztesetek. A New York City-tanulmány a nyelvi bizonytalanság méréséhez 18 alternatív kiejtést használt. (Labov, 1968:474–81) Az embereket megkérték, hogy két szám közül karikázzák be azt, amelyik szerintük a helyes kiejtésnek felel meg, és azután ugyanilyen módon jelezzék saját kiejtésüket is. Az alkalmazott egységek olyan lexikai változatok voltak, melyek New York Cityben

a korrektség vagy a sznobizmus sztereotípiáivá váltak, mint például [ant] vs. [ænt] az *ant* szó kiejtésére, vagy [veˈz] vs. [vaːz] a *vase* szó kiejtésére. Itt a nyelvi bizonytalanság mértéke azoknak az eseteknek a száma, ahol a két válasz különbözött. Underwood (1975) hasonló tesztet alkalmazott az arkansasiak bizonytalanságának az elemzésére. Fonológiai változatokat használt, mint a [dɔg] vs. [dɔ^ug] párt a *dog* szó kiejtésékor, a hosszú nyílt *o* osztályának példányaként. Ezeket azután összehasonlították ennek a fonémának a spontán beszédbeli realizációival.

Philadelphiában a New York City-modellt alkalmaztuk a folytatólagos interjúk során, amit egy sor nyelvtani jeggyel bővítettünk ki.

2.5.8. Gyakorlati tesztek. A nyelvi változatok társadalmi jelentőségére vonatkozó kutatásaink eleinte megmaradtak a kialakuló változatok társadalmi megoszlásának a vizsgálatánál. Ezeknek a stabil kvantitatív mintáknak a szubjektív korrelátumai kérdésesek. New York City-ben az (r)-t vizsgáló szubjektív reakció-tesztek erősen különböző reakciókat mutattak ki az (r) változó esetében, szemben a kategorikus [r] kiejtésével (Labov, 1966:430–36), de a változatok osztályán belüli finom stilisztikai és társadalmi különbségek kiváltotta szubjektív reakciókat nem vizsgáltuk. Philadelphiában elkezdtünk kifejleszteni olyan terep-teszteket, amelyek egy változó különböző disztribúciói által kiváltott szubjektív reakciókat vizsgálnak. Közvetett bizonyíték van arra, hogy kvantitatív percepciók kvalitatív, gyakran kategorikus ítéletekké alakulnak át. S. Herman egy philadelphiai teszttel azt vizsgálja, hogy az (ing) változó különböző realizációi milyen reakciókat váltanak ki. Kísérleti személyeknek azt kell megítélniük, hogy egy beszélő milyen sikeresen tudja javítani a saját beszédét. A lejátszott szöveg minden mondatában van egy folyamatos – (ing)-et tartalmazó – igealak. A teszt-szalagnak három változata van: az A szalagon az első öt mondatban [ɪŋ] a második ötben [ɪŋ] hallgató, a B-ben a sorrend fordított, a C-ben a két forma váltakozva követi egymást. Ha a hallgatók folyamatosan érzékenyek a gyakoriságra, akkor az A, B és C tesztekre kapott reakciók elég hasonlóak lehetnek. Ellenben, ha a változók gyakoriságának érzékelésekor a hallgatók kategorikus gyakoriságának érzékelésekor a hallgatók kategorikus ítéletet alkotnak, akkor az A és a B teszt igen különböző reakciókat kell, hogy kiváltson.

3. A telefonos felmérés

3.1. A mintavétel problémája. A New York-i szociolingvisztikai vizsgálat keretében Lower East Side-on végeztünk felmérést. Az embereket egy előző, szociológusok által végzett felmérés során vették számba és válogatták ki. A detroiti, norwich-i, Panama City-beli és montreali tanulmányok szintén olyan egyénekké végeztek felmérést, akiket az adott populációból véletlenszerűen választottak ki olyan elrendezésben, hogy figyelembe vegyék a társadalmi rétegződést is, és hogy számoljanak a visszautasításokkal vagy a távollétekkel. Ezeknek a felméréseknek az az erőssége, hogy reprezentatív jellegűek. A felméréseket szabályait követve biztosak lehetünk abban, hogy bizonyos hibahatáron belül egy jól meghatározott népességre nézve eredményeink helytállóak lesznek. A South Harlem-tanulmány is tartalmazza felnőttek véletlenszerű felmérését, de az elsődleges adatokat a 112–118. utcák serdülő csoportjainak a tanulmányozása adta. Tekintetbe véve a serdülőkorúak szervezeti szokásait, állíthatjuk, hogy egy földrajzilag adott területen belül az összes ilyen csoportot tanulmányoztuk, és megpróbáltuk különféle módokon felbecsülni ezeknek a csoportoknak

a viszonyát az egész népességhez. Többek között egy lakóházat teljes egészében megvizsgáltunk.

Ezeknek a vizsgálatoknak két gyengéje van: (1.) a kapott nyelv csak megközelítőleg azonos az „alapnyelv”-vel és (2.) az értelmezés problematikus. Miután megállapítjuk, hogy valaki a stilisztikai és társadalmi rétegződésben milyen pozíciót tölt be, csak spekulációkra és indirekt evidenciákra támaszkodhatunk, amikor arra keresünk választ, hogy mely tényezők hatására került az illető az adott pozícióba. Az interjú során az illető esetleg megemlíti, hogy mely szervezeteknek a tagja, megemlítheti családját, barátait, akikkel mindennap együtt van, vagy más vonatkozási csoportokat, amelyek befolyásolhatják a nyelvét. Nagyon ritkán rendelkezünk viszont olyan felvételekkel, ahol ezekkel a csoportokkal az illető interakcióban áll, és csak találgatásokra szorítkozhatunk azt illetően, hogy ezek a csoportok hogyan befolyásolhatják a nyelvét.

3.2. A philadelphiai minta. A philadelphiai kutatásban figyelmünket főként 6 lakóhelyvizsgálatra összpontosítottuk. Két vizsgálatot munkánegyedekben végeztünk, főként olasz és ír lakossággal, egyet alsóbb osztálybeli Puerto Ricó-iakkal, és egyet egy alsó-középosztálybeli, elsősorban katolikusok által lakott környéken, ahol a nemzetiségi hovatartozás meglehetősen változatos képet mutatott. Ezen túlmenően más, munkás- és középosztályhoz tartozó fekete és fehér lakóközösségekről is rendelkezünk adatokkal, amelyeket diákok és más, a kutatási programunkhoz kapcsolódó személyek gyűjtöttek. Ezek a lakóhelyi tanulmányok képet adnak a Philadelphiára jellemző sajátosságokról széles földrajzi területen belül, és számos társadalmi osztályt figyelembe vesznek a lakókörzeteken belül és a lakókörzetek határain túl. De a körzetek nem rendszeres felmérés vagy véletlen kiválasztás alapján lettek kijelölve, így nem tudjuk pontosan, hogy mennyire reprezentálják Philadelphiat vagy annak melyik részét. Azzal, hogy a csoportok és a társas kapcsolatrendszerek mélyebb tanulmányozására törekszünk, a nyelvi viselkedést jobban meg tudjuk magyarázni, és ezt nyereségként könyvelhetjük el, de ugyanakkor elvész a korábbi tanulmányok reprezentatív jellege.

Hogy ellensúlyozzuk ezt a hiányosságot, úgy tervezzük, hogy kibővítsük ezeket az elszórt mélyvizsgálatokat egy felszíni, de széles körű vizsgálatl, amelynek hibaforrásai kiegészítő viszonyban állnak a lakóhelyi tanulmányok hibalehetőségeivel. A két módszert úgy lehet a leghasznosabb módon ötvözni, hogy ha a második felmérés széles körű és reprezentatív jellege csak egy stílusrétegre terjed ki, és lemond az „alapnyelvi” és az interakciós példák gyűjtéséről, a lakóhelyi tanulmányokban alkalmazott hosszú és mélyreható interjúk előnyeiről.

3.3. A telefonos felmérés megtervezése. Ezeknek a követelményeknek kívánt megfelelni D. Hindle, amikor megtervezte és kivitelezte a telefonos felmérést. A telefonkönyvből véletlenszerűen választottak ki embereket, és megkérték őket, hogy vegyenek részt egy rövid interjúban, ami a philadelphiai kommunikációs lehetőségekkel, különösen a telefonnal foglalkozik, és a philadelphiai dialektusra jellemző azon szavakat és hangokat vizsgálja, melyek félreértések forrásai lehetnek. Az interjúk 15 percnél nem tartanak tovább. Elég spontán beszédet tartalmaznak ahhoz, hogy a beszélő magánhangzó-rendszerét műszeresen feltérképezzük, és szó-listákat és minimális párokat is tartalmaznak. Végezetül a telefonos felmérés tartalmazott még a philadelphiai dialektus szintaktikai jegyeinek az értékelésére és elfogadhatóságára vonatkozó kérdéseket. (Az *anytime* pozitív értelmű használata, a *be* segédige előfordulása *done*-nal és *finished*-el.)

Miután az emberek jelezték, hogy hajlandóak részt venni az interjúban, engedélyt kértek tőlük felvétel készítésére. Ha ezt nem engedték meg (2%), egy felvétel nélküli

rövid formában vezették le az interjút. A hangot egy, a telefon hangszórója előtti helyről, Sony TC-120 kazettás magnóval vették fel.

Természetesen felmerült a kérdés, hogy elég jó-e a telefonon kapott hang a magánhangzók műszeres méréséhez. A telefonvonal csak a 80–3000 Hz közötti hangokat továbbítja. Megvizsgáltuk ugyanazt a hangot egyszer közvetlenül Nagra-IV-gyel és Sennheiser dinamikus mikrofonnal készült felvételen, majd egy telefonon át készített felvételen, és úgy találtuk, hogy a magas magánhangzók kivételével, a telefonos mérés hibái még elfogadható mértéken belül vannak.

238 kiválasztott nyilvános számból 196 személlyel léptünk érintkezésbe telefonon. 87-en visszautasították az együttműködést, 109 interjút lefolytattunk. Ezek közül 60-at elemeztünk műszeresen, hogy a fehér lakóhelyi körzetek mintáival egybevevünk, és 3-at, akik a fekete közösség tagjainak tűntek, külön tanulmányoztunk.

3.4. A telefonos felmérés értékelése. A telefonos felmérés bizonyos határokon belül a philadelphiai telefonkönyvben megtalálható telefontulajdonosok reprezentatív mintáját adja. A minta a város több földrajzi pontját lefedi, és többfajta társadalmi-gazdasági osztályt vizsgál, mint a lakóhely-tanulmányok. Két fő probléma adódik, amikor meg akarjuk állapítani, hogy mennyire reprezentatív az adott minta. A lakosságnak az a része, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy telefonuk legyen, egyáltalán nincs képviselve a mintában, így tudomásul kell vennünk, hogy ami a skála alsó végét illeti, a telefonos felmérés meglehetősen csonka marad. A Bell Telefon Felmérő Társaság információja szerint a philadelphiai előfizetők 2/3-a teszi nyilvánossá a telefonszámát, 1/3-a pedig fizet ezért, hogy telefonszáma titkos legyen.

A titkos telefonszámok ellensúlyozására az egyik mód, hogy telefonkönyvek nélkül, véletlenszerűen hívunk fel telefonszámokat. A másik mód, hogy összehasonlíttuk a lakóhelyi tanulmányok során a nyilvános és a titkos telefonnal bíró emberek nyelvi viselkedését. Mi e második utat követjük. Az ide vágó tapasztalatok megerősítik New York City telefonvállalatának (*New York Times*, 1977. szept. 14., 35. l.) jelentését, mely szerint nincs összefüggés a telefonok titkossága és az előfizetők társadalmi-gazdasági helyzete között. Úgy találtuk, hogy egyes lakóhelyi körzetekben a telefon titkosságáért fizetők aránya körülbelül azonos a város egészében meglévő aránnyal. A lakosság e két részének további összehasonlítása még világosabbá teszi majd, hogy milyen hatással van a felmérésre az, hogy csak a nyilvános telefonokra korlátozódik.

A telefonos felmérés célja tehát, hogy a lakóhelyi tanulmányok előnyeit a véletlenszerű kiválasztás előnyeivel egészítse ki, és hogy ebből a szempontból pótolja a lakóhelyi tanulmányok hiányosságait. Ugyanakkor a telefonos interjúk hiányosságaiért – a formális jelleg, a rövidség és a rossz hangminőség – a lakóhelyi tanulmányoknak az említett szempontból nagyon jó minőségű adatai kárpótolnak.

4. Csoportülések

Bizonyos mértékben el lehet érni az egyéni interjúk során, hogy a beszélő az „alapnyelv” irányába váltson. A legjobb „alapnyelvi” felvételeket azonban a csoportülések folyamán tudtuk rögzíteni, ahol az egyenrangú társak interakciójának kontrollja lecsökkenti a megfigyelés befolyásoló hatásait. Gumperz hemesni munkája (1964) volt az első, amely ilyen csoportinterakciókat rendszeresen rögzített. A South Harlemtanulmány során elsősorban a serdülők csoportüléseinek a segítségével sikerült a Black English (a feketék által használt angol nyelv) alapnyelvet rögzíteni. Az ilyen ülések megrendezésének és lefolytatásának a technikai részletei megtalálhatóak Labov és

tsai 1968-ban megjelent munkájában (1968:1, 57–84), a különböző interkációtípusok transzkripcióival egyetemben. Az ülések során minden egyes beszélőt ingre rögzített mikrofonnal külön sávra vettek fel, egyszerre tíz személy volt jelen, többfajta magnetofont használtak, és az átírás során koordinálták a felvételeket. A felvételek kártyázás, evés, ivás és spontán beszélgetések során készültek, és tartalmaznak narrációkat, rituális sértéseket és veszekedéseket is.

Jelen pillanatban egyedül a South Harlem-i csoportokról rendelkezünk kvantitatív tanulmányokkal, de folyamatban van már más munka is. J. Baugh most elemzi a pacóimai (Kalifornia) fekete közösségben gyűjtött adatokat, amelyeket csoportülések és egyéni interjúk módszerével szerzett. Ennek az anyagnak az összehasonlítása a Baugh által a váltakozási szabály alapján újraértelmezett South Harlem-i adatokkal⁵ nagymértékben elő fogja mozdítani az „alapnyelv” megismerését, mivel Pacóimában fiatal felnőtteket vizsgáltak. M. Goodwin egy hosszú távú résztvevő megfigyelés részeként egyetlen magnetofonnal fiatal feketék csoportjairól készített felvételeket Philadelphiában. A Goodwin- és a Baugh-féle felvételek minősége egyaránt kívánivalót hagy maga után, de nagyon nagy sikereket értek el a megfigyelő effektus lecsökkenésében.

A mi Philadelphia-tanulmányunkban A. Payne vezetett le egy sor csoportülést a King of Prussia-i és a környező közösségek fiatalságának körében. Négysávós kvadriфон magnetofont használt (Sony TC 388–4) négy mozgatható dinamikus mikrofonnal (Sennheiser MD 214). Az ülések közül hatot G. Jefferson átírt. Mivel ezzel a felszereléssel el lehet különíteni egy vagy több sávot, de együtt is lehet őket hallgatni, a beszélgetés sávokra osztása és koordinálása sokkal könnyebb, és Jefferson becslése szerint a pontosan átírható szövegek mennyisége sokkal több, mintha az egész csoportot egyetlen mikrofonnal vennék fel.

A Dél-Philadelphiában folytatott résztvevő megfigyelés folyamán A. Bower néhány csoportról az informánsok otthonában készített felvételeket. Ezek a felvételek az említett területen használt alapnyelv megbízható dokumentációját adják. A korábbi szociolingvisztikai tanulmányok során (New York City-, Detroit-, Panama City-, Norwich-tanulmány) nem készültek hasonló felvételek felnőttek csoportos interakcióiról. Philadelphiában majd képesek leszünk megállapítani, milyen természetű a stílusváltás az interjú és az ilyen csoportos összejövetelekkor használt beszéd között, és így kvantitatíve megállapíthatjuk az alapnyelvből való távolságot.

Montrealban a G. Sankoff által vezetett kutatócsoport különböző környezetekben készített egyes emberekről felvételeket. Olyan antropológia-szakos diákokkal dolgozott, akik rá tudták venni az embereket, hogy kazettás magnójukkal egy egész napon át követhessék őket. Ezt a modellt Philadelphia-tanulmányunkban A. Payne továbbfejlesztette. Egyik fő informánsát, Carol Myers-t követte nyomon munkaideje alatt és otthon. Nagra–IV magnetofont és Sennheiser 404 kondenzáló mikrofont használt. Az utazási irodában – az informáns munkahelyén – készült felvételek rendkívül tiszták és az interakció sokféle formáját tükrözik, s ezért kitűnő alapul szolgálnak a beszélgetések elemzéséhez és a fonetikai variációk mélyebb elemzéséhez. Egy második felvételsorozat egy bridzspartin készült, ahol mindegyik játékos külön hordozható mikrofont használt.

⁵ Lásd John Baugh: *A Reexamination of the Black English Copula*, ugyanebben a kötetben, a 4. fejezetben.

D. Hindle jelenleg az Alice B.-féle anyagok részletes elemzésével foglalkozik. A magánhangzók képzési helyének műszeres mérésével a nyelvi performancia és az interakciók kapcsolatát vizsgálja. Azt reméljük, hogy e tanulmány révén jobban megérthetjük a nyelvi változás mechanizmusát azáltal, hogy megállapíthatjuk, milyen körülmények között realizálódnak egy most végbemenő hangváltozás legszembeszökőbb példái.

A csoportülések rengeteg előnye mellett könnyű elfeledkezni e módszer néhány korlátjáról. Legelőször is, nem ismerünk semmiféle módszert, amellyel egy népességből csoportmintákat vehetnénk, és nem tudjuk megállapítani, hogy az egymást átfedő különböző csoportoknak mekkora hányadát vettük fel. Ha felsorolhatnánk egy lakóközösségen belül az összes létező csoportot, még mindig csak nagyon kevésről készíthetnénk felvételt a csoportülések során, és az a lehetőség, hogy éppen ezeket a csoportokat tanulmányozzuk, sok véletlen tényező összjátásán fog múlni. Jó hangminőséget el lehet érni a csoportülések során, bár a leggyakrabban használt felszerelések nem adnak jó eredményt. A legjobb felszerelés mellett is előfordul viszont, hogy vannak olyan emberek, akik csoportban nem beszélnek sokat. South Harlem-tanulmányunkban a legszélsőségesebb példa erre Jesse H. volt, aki két csoportülésen át egy szót sem szólt. Ennek ellenére Jesse közismerten tekintélyes ember volt, akihez mások tanácsért fordultak és az egyéni interjúk során szabadon és hosszasan társalgott.

5. Gyors és névtelen felmérések

Az eddigiek során kifejtett különféle módszerek megegyeznek abban, hogy a beszélőközösséget úgy jellemzik, hogy függetlenek a megfigyelő társadalmi helyzetétől. A gyors és névtelen (Gy és N) felmérések módszere olyan adatforrás, amely lehetőségeit és az adatok erős és gyenge pontjait tekintve még jobban különbözik az eddiektől.

A szociolingvisztikai irodalomban szereplő első Gy és N tanulmányt New York City-beli áruházakban végezték; részletes leírása megtalálható Labov, 1972, 2. fejezetében. Három áruház alkalmazottait kérdezték meg, merre van az az osztály, amely ténylegesen a negyedik emeleten (*fourth floor*) volt. Így — kézírással — az (r) fonetikai realizációját kétszer is le lehetett jegyezni.

Az áruházi felmérés hibalehetőségei komplementerek voltak a Lower East Side-i felméréshez képest. Az East Side-i interjúk nagy mennyiségű jó minőségű adatot rögzítettek, amelyhez teljes demográfiai háttérismeret járult, de a városban belül az interjúk csak kis területet öleltek át, és a megfigyelő effektust csak részben sikerült kiküszöbölniük. Az áruházi adatok mennyiségileg és minőségileg meglehetősen korlátozottak voltak, és a beszélők háttéréről nagyon keveset tudtunk, de földrajzilag sokkal nagyobb területre terjedt ki a felmérés, és a megfigyelő effektus a minimális volt. Ráadásul rövid idő alatt nagy mennyiségű adatot lehetett összegyűjteni.

A szociolingvisztikai rétegződést tanulmányozó diákok sok hasonló jellegű tanulmányt készítettek más helyeken (Allen, 1968), és a módszer hatásosnak bizonyult, amikor egy új helyen egyetlen változóról akartunk gyorsan képet kapni. A Gy és N tanulmányokat egy általánosabb kategória, a „feltűnésmentes megfigyelés” (Webb és tsai, 1966) példányainak lehet tekinteni.

Philadelphiai-tanulmányunkban a Gy és N módszert arra használtuk fel, hogy egy bizonyos, kifejlődőben lévő, legkönnyebben benyomások alapján értékelhető hangváltozás útját felvázoljuk. A (str) csoport a /tr/ előtt kétfajta — sziszegő és susogó

– változatban megjelenő réshangot képvisel, bár a variáció kiterjed a /st/ csoportra akkor is, ha nincs utána /r/, valamint szóhatárokon át is érvényesül. A (str)-ről a legkülönbözőbb philadelphiai lakóközösségeknél nyertünk adatokat, amikor megkérdeztük a környéken, hogy hogyan juthatnánk el egy adott utcába, amelynek neve *X Street* formájú volt. Mi viszont azt kérdeztük, hogy:

„Megmondaná, kérem, hogyan juthatnánk el az X Avenue-ra?”

Az esetek többségében az informáns válasza „X Street?” lesz, kihangsúlyozva a *street* szót. Ezt a módszert, mely alkalmas arra, hogy formális rákérdezés nélkül elérjük, hogy az adott változót hangsúlyosan ejtsék, eredményesen alkalmazták egy párizsi Gy és N felmérésben (B. Simblist), ahol a rue Tabac felől érdeklődtek a rue Tabac közelében, és a szó végi /k/ palatalizációjára voltak kíváncsiak.

A Gy és N módszerek mintavételi technikája egészen pontos lehet, és egy jól körülhatárolható népséget vizsgálhatnak; azaz, az adott időben egy nyilvános helyen található személyek összességét. Az áruházi eladók száma is meghatározott és könnyű belőlük reprezentatív mintát venni. A lakónegyedekben folytatott Gy és N tanulmányok viszont az utcán található emberekből vesznek mintát, és nem tudjuk, hogy hogyan viszonyulnak ezek az emberek az ottlakó emberek összességéhez.

6. A szociolingvisztikai adatgyűjtési módszerek értékelése

Hétfajta módszer használatos az adatgyűjtésre:

- egyénekekkel foglalkozó felmérések,
- a lakóhelyi tanulmányok során készített első interjúk,
- majd a folytatólagos interjúk,
- csoportülések,
- résztvevő megfigyelés,
- telefonos interjúk,
- gyors és névtelen felmérések.

E módszerek mindegyikét hét kritérium szerint értékeljük:

- a reprezentatív mintavétel lehetősége,
- a nyert demografikus adatok,
- a kapott adatok összehasonlíthatósága,
- mennyiben sikerül csökkenteni a megfigyelési effektust,
- a felvett hang minősége,
- a kapott adatok mennyisége,
- a terepkísérletek elvégzésének lehetősége.

Az értékelés az eddig elmondottakkal összhangban van. Láthatjuk, hogy egyik módszer sem tökéletes minden szempontból, s néhányuk erősen korlátozott érvényű. Többfajta módszer összekapcsolása viszont lehetővé teszi, hogy végső célunkra összpontosítsunk: arra, hogy megbízható és érvényes felvételeket készítsünk a beszélőközösségben használt nyelvről.

7. Az adatok védelme és az adatközlők jogai

Ez a módszerekről szóló beszámoló hiányos maradna, ha nem beszélnénk azokról a problémákról, melyekkel mindenki szembe találja magát, aki egy beszélőközösségben adatokat akar gyűjteni és rögzíteni. Az egyik kérdés a titokban készített felvéte-

lek kérdése, a másik pedig az emberek névtelenségének és a gyűjtött adatok bizalmas jellegének a tiszteletben tartása. E kérdések elkerülhetetlenül felvetik azt a problémát, hogy hogyan férhetnek hozzá más kutatók a felvételekhez.

7.1. A titokban készült felvételek. Általában véve álláspontunk egyszerű és világos: nem szabad titokban felvételt készíteni. A beszélőnek, akiről felvétel készül, mindig tudnia kell, hogy felveszik. Ezt az elvet praktikus és erkölcsi megfontolások egyaránt indokolják. Véleményünk szerint azok a kutatók, akik titokban készítenek felvételeket, végezetül azt fogják elérni, hogy törvény fogja megtiltani ezt az eljárást. Az általunk hosszú ideje követett elvek összhangban vannak a Pennsylvania Egyetem Emberkísérletek Bizottságának javasolt eljárás módjaival.

Praktikus szempontból az ilyen titkos felvételek a kutatás számára csekély értékkel bírnak, mivel a gyűjtött adatok minősége oly gyenge, hogy a kiejtett szavakat gyakran önkényesen interpretálják. Ahhoz, hogy jó hangfelvételt készüljön, a felvétel folyamán többször is ellenőrizni kell a felvevő berendezések jelzéseit. Még ha szakértelemmel készítik is a felvételt, sok terepmunkát végző kutatónak nem sikerül elérni a jó minőséget, mert nem szeretnek a berendezésre figyelni. A rejtett magnetofonnal és rejtett mikrofonnal kapott adatok éppoly kétesek, mint maga a módszer.

Néhány kutató a beépített mikrofonok révén — szerintük feltűnés nélkül — rászedte az embereket. A szűk értelemben vett interjú alatt hordozható mikrofont használnak, majd kikapcsolják a mikrofont, de a beépített mikrofon továbbra is működik. Ezt a trükköt mi sohasem alkalmaztuk az LCV kutatások során. Az ilyen jellegű felvételek számunkra keveset érnek, de még ha kielégítő minőségű felvételeket is érnének el 1–2 méter távolságból a beépített mikrofonnal, úgy gondoljuk, hogy az ilyen kis félrevezetések hosszú távon ártanak. Általában utólag közlik az illetőkkel, hogy felvétel készült róluk, és engedélyt kérnek a kapott anyag felhasználására. Ne felejtjük el, hogy ha beleegyezését adja, a titkos felvételkészítés ténye ismertté válik. Az ilyen módszerek csak árthatnak a hosszú távú kapcsolatoknak a lakóközösséggel.

Előfordulhat számos olyan helyzet is, hogy a beszélő nem tud arról, hogy felvétel készül róla. Mialatt felvesznek egy interjút, újabb emberek jelenhetnek meg a színen, anélkül, hogy hívták volna őket. Nem feltétlenül az interjúkészítő feladata, hogy félbeszakítsa azt, aki beszél, és újabb magyarázkodásba kezdjen. A mi gyakorlatunkban — hacsak a résztvevők maguk nem kezdeményezik — az ilyen tájékoztatás akkor történik meg, amikor a beszélgetésben beállt szünet erre alkalmat nyújt.

Végezetül problematikus még a nyilvános helyeken történő felvételkészítés is. Senki sem talál kifogásolni valót abban, ha egy felvonuló utcai zenekart, vagy egy utcasarki szónok beszédét felveszik. A South Harlem-i felvételek közül az egyik John Lewis és egy utcai árus vitáját örökíti meg. Az utcai árus kifogásolta, hogy Lewis felvételt készített róla, Lewis pedig makacsul kitartott amellett, hogy ha az árus tisztességes lenne, akkor nem találna kivétnevalót abban, hogy felvétel készült róla, és ettől a véleményétől nem tágtott. Általános elvünk az, hogy nem szabad olyat tenni, amit aztán a nyilvánosság előtt nehéz lenne megmagyarázni, és ebben az esetben Lewis nem jött zavarba.

Ami a nyilvános helyeken történő felvételkészítés szabályait illeti, nincs általánosan elfogadott álláspont. Az LCV néhány tagja úgy véli, hogy ha egy társaság olyan hangosan beszélget egy vendéglőben, hogy azt mindenki hallja, akkor teljesen megengedhető, hogy felvételt készítsenek róluk. Mások ezzel nem értenek egyet. Bár nem valószínű, hogy ilyen jellegű adatok fontosak lennének a nyelvi változás és változatok kvantitatív elemzéséhez, előfordul, hogy a szintaktikai vagy szövegstruktúrák kvantitatív elemzésekor bizonyítékul szolgálnak. Talán jobb ilyen adatokat Gregg-féle gyorsírással

rögzíteni. A kutatócsoport néhány tagja foglalkozik ennek a fonetikai gyorsírásnak a továbbfejlesztésével.

7.2. A névtelenség biztosítása. Mindenkit, akiről az LCV program keretében felvétel készül, biztosítunk arról, hogy a felvételeket a kutatócsoport tagjain kívül mások nem fogják hallgatni. Ez ugyan nem mindenki számára fontos, részünkről viszont alapvető hozzáállás, amihez több mint egy évtizede tartjuk magunkat. Amikor szemelvényeket vagy táblázatokat közlünk, mindig álneveket és ál-utcaneveket használunk, és különösen ügyelünk arra, hogy az idézett szöveg alapján ne lehessen azonosítani az illető személyt.

7.3. A felvételek hozzáférhetősége. Jelenleg az LCV archívumaiban kb. 4000 órányi magnetofonfelvétel gyűlt össze, ami 15 év több kutatási programjának anyagát foglalja magában. Ehhez az anyaghoz csak a kutatócsoport tagjai juthatnak hozzá, ahogyan azt az informánsoknak mondtuk. Ezen elvek szigorú megtartása mellett lehetetlen a montreali egyetem kutatócsoportjának a példáját követnünk, akik felvételeiket minden, a kanadai francia iránt érdeklődő kutató számára hozzáférhetővé tették. Egyébként sem hisszük, hogy valaki, aki nem ismeri azt a beszélőközösséget, ahonnan a beszéd származik, a felvett beszédről jó elemzést készíthessen. Ha kutatócsoportunkhoz új ember csatlakozik, és saját terepmunkájával jelentősen hozzájárul az adatok gyarapításához, akkor az összes megnófelvételhez hozzájuthat, ugyanolyan alapon, mint a csoport többi tagja.

Bár a felvételek összessége nem hozzáférhető, ki kell azt is jelentenünk, hogy minden olyan felvétel, amelynek alapján főbb következtetéseinket kidolgoztuk, ugyanúgy hozzáférhető az eredmények hitelesítése céljából, mint a könyvtári források. Gyakran előfordul, hogy más kutatócsoportoktól érkező látogatók, akik hasonló jellegű tanulmányokat folytatnak, meghallgatnak a felvételeink közül jó néhányat, amennyiben közösen részt veszünk a nyelvi változás és variáció tanulmányozásában. Bárki, aki szükségesnek ítéli, ellenőrizheti bármelyik felvétel megbízhatóságát, vagy új műszeres vizsgálatoknak vetheti alá a felvételeket azzal a feltétellel, hogy az ebben a részben felsorolt általános elveknek aláveti magát. Ebből a célból továbbra is közzétesszük adataink elemzését, és minden idézethez megadjuk a magnószalag számát, a beszélő nemét és a beszélőközösséget, amit képvisel.

(Fordította: GALÁNTAI VERA)

IRODALOM

- Allen, P. 1968 „/r/ variable in the speech of New Yorkers in department stores.” Kiadatlan research paper SUNY, Stony Brook.
- Baugh, John 1980 „A reexamination of the Black English copula.” Locating Language in Time and Space, ed. W. Labov, New York: Academic Press (A jelen cikket tartalmazó *Language in Use* című kötetben is benne van.)
- Berntsen, Maxine 1973 „The speech of Phalton: a study in linguistic variation”. Kiadatlan disszertáció, University of Pennsylvania.

- Cedergren, Henrietta J. 1973 „The interplay of social and linguistic factors in Panama”. Kiadatlan Ph. D. disszertáció, Cornell Univ.
- Cofer, Thomas M, 1972 „Linguistic variability in a Philadelphia speech community”. Kiadatlan disszertáció, University of Pennsylvania.
- Cook, Stanley 1969 „Language change and the emergence of an urban dialect in Utah”. Kiadatlan disszertáció, University of Utah.
- Encrevé, Pierre 1976 „Labov, linguistique, sociolinguistique”. Előszó William Labov Sociolinguistique című könyvéhez. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Gumperz, John 1964 „Linguistic and social interaction in two communities” In J. Gumperz és D. Hymes (eds) The Ethnography of communication (American Anthropologist 66 No. 6. 2. rész: 137–53).
- Harris, Zellig 1951 Structural Linguistics Chicago: University of Chicago Press.
- Labov, William 1963 „The social motivation of a sound change” Word 19:273–309 és Labov: Sociolinguistic Patterns első fejezete, University of Pennsylvania Press, 1972.
- Labov, 1966. The Social Stratification of English in New York City Washington, D. C.: Center for Applied Linguistics.
- Labov, 1971a „Methodology” in W. Dingwall (ed.) A Survey of Linguistic Science. College Park, Md.: Linguistics Program, University of Maryland, pp. 412–97.
- Labov, 1971b „Some principles of linguistic methodology” Language in Society 1:97–120.
- Labov, 1972. Sociolinguistic Patterns Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Labov, William, Paul Cohen, Clarence Robins és John Lewis. 1968. A Study of the Non-Standard English of Negro and Puerto Rican Speakers in New York City Philadelphia: U. S. Regional Survey.
- Labov, William, Paul Cohen és Clarence Robins. 1965 A Preliminary Study of the Structure of English Used by Negro and Puerto Rican Speakers in New York City. Final report, Co-operative Research Project No. 3091, Washington, D. C.: Office of Education.
- Labov, William, Malcah Yaeger és Richard Steiner 1972 A Quantitative Study of Sound Change in Progress. Report on National Science Foundation Contract GS-3287. Philadelphia: U. S. Regional Survey.
- Lambert, W. és tsai. 1960. „Evaluation reactions to spoken languages” Journal of Abnormal and Social Psychology 60:44–51.
- Macaulay, Ronald K. S. és Gavin D. Trevelyan 1973 Language, Education and Employment in Glasgow, 2 kötet, Jelentés a Social Science Research Council-nak.
- Mahl, George 1972. „People talking when they can't hear their voices” In A. Siegman és B. Pope (eds.) Studies in Dyadic Communication New York: Pergamon Press.
- Shuy, Roger W., Walter A. Wolfram és William K. Riley. 1968. Field techniques in an Urban Language. Study. Washington, D. C.: Center for Applied Linguistics.
- Shuy, Roger W., Joan C. Baratz és Walter A. Wolfram 1969. Sociolinguistic factors in Speech Identification Report on NIMH Project MH 10548-01 Washington, D. C.: Center for Applied Ling.
- Trudgill, Peter, J. 1972. „Sex, covert prestige, and linguistic change in the urban British English” Language in Society 1: 179–95.
- Underwood, Gary N. 1975. „Subjective reactions of Ozarkers to their own English and the English of other Americans” Journal of the Linguistic Association of the Southwest 1:63–77.

**ELTE Szociológiai Intézet
és Továbbképző Központ**

SZOCIOLÓGIAI FIGYELŐ

**1988
IV. évfolyam 4. szám
Budapest**